

IFAU – INSTITUTET FÖR
ARBETSMARKNADSPOLITISK
UTVÄRDERING

Flöde eller rundgång?

En kartläggning och explorativ
intervjustudie av korttidsutbildade
landsortskvinnors "färdvägar" genom
1990-talets arbetslöshetskris i termer
av arbetsmarknadsanknytning
och handlingsmönster

Hugo Westerlund, Ingrid Svensson

Flöde eller rundgång?

En kartläggning och explorativ intervjustudie av korttidsutbildade landsortskvinnors "färdvägar" genom 1990-talets arbetslöshetskris i termer av arbetsmarknadsanknytning och handlingsmönster

av

Hugo Westerlund och Ingrid Svensson *

Sammanfattning

I en huvudsakligen kvalitativ studie kartläggs 148 korttidsutbildade, landsortsboende kvinnors "vägar" genom 1990-talets arbetslöshetskris i termer av arbetsmarknadsanknytning och handlingsplaner. Kvinnorna var vid uppsägningen 30-60 år gamla och rekryterades från två populationer: uppsagda från landstinget samt deltagare i ett experimentellt arbetsmarknadsprogram. Kvinnornas "vägar" eller "rutter" åskådliggörs grafiskt och analyseras.

I studiens andra del djupintervjuades 19 av de tidigare kartlagda kvinnorna för att få en bild av de individuella verkligheterna bakom vägarna. Syftet med detta var huvudsakligen att ge en förståelse för olika fenomen som på individnivå påverkar kvinnors möjligheter att få återanställning efter en uppsägning – särskilt sådana som av olika skäl är mindre väl kända eller svåra att upptäcka för arbetsförmedlingens personal.

Rapporten visar bl a på målkonflikter och missförstånd som ofta uppstår i mötet mellan kvinnorna och arbetsmarknadspolitiken, inte minst på att den senare endast i ringa utsträckning tar hänsyn till kvinnornas totala livssituation. De studerade kvinnornas verklighet varierar mycket beroende på bl a familjesituation, livsfas och andra sociala förhållanden, men gemensamt är att de flesta både vill och känner sig tvungna att ta stora hänsyn till sina sociala nätverk vid val av arbete och arbetsförhållanden. Rapporten lyfter fram en skillnad som iaktogs mellan framtidsorienterade och här-och-nucentrerade personer, vilken kan ha betydelse för hur handlingsplaner kan tillämpas.

* Institutet för psykosocial medicin (IPM) och Forskningsstation Mösseberg, Mössebergsparken 2, 521 32 Falköping. E-post: hugo.westerlund@ipm.ki.se och ingrid.svensson@forskningsstation.com

Innehållsförteckning

1. Bakgrund.....	3
1.1. Olika upplevelser av arbetslöshet och förvärvsarbete.....	4
1.2. Att hantera arbetslöshet.....	7
1.2.1. Yttre incitament och motivation	7
1.2.2. Omfokusering och anpassning.....	9
1.3. Att ta eller inte ta ett arbete	10
1.4. Arbetsmarknadspolitikens effekter på individnivå.....	11
2. Studiens syfte och metod	13
3. Del A: Grafisk framställning.....	14
3.1. Material och metod i studiens del A.	14
3.2. Indelning av graferna i kategorier.....	17
3.3. Diskussion om de grafiska kategorierna	21
4. Del B: Kvalitativa djupintervjuer	23
4.1. Material och metod i studiens del B.	23
4.2. Diskussion om djupintervjuerna.....	25
4.2.1. Kvinnor och förvärvsarbete	25
4.2.2. Upplevelser av uppsägning och arbetslöshet.....	25
4.2.3. Kontakter med arbetsförmedlingen.....	27
4.2.4. Aktiverande arbetsmarknadsåtgärder och studier	29
4.2.5. Återanställningar och start av egenföretag	30
4.2.6. Handlingsplaner	30
4.2.7. Vändpunkter?	33
4.2.8. Drivkrafter och motivation	33
4.2.9. Privatliv och förvärvsarbete	36
4.2.10. Sammanfattning av diskussionen.....	38
5. Referenser	39
Appendix: Grafiska framställningar	49

1. Bakgrund

Arbetslösheten har stått i fokus för samhälleligt intresse under lång tid, såväl i den allmänna debatten som i samhällsforskningen (Ohlsson & Olofsson, 1998). Två forskningstraditioner har varit dominerande i arbetslöshetsforskningen. Den ena fokuserar arbetslöshetens konsekvenser på individnivå och har sina rötter i den berömda österrikiska Marienthal-studien från 1930-talet (Jahoda, 1979). Inom denna, i huvudsak socialpsykologiska, tradition intresserar man sig främst för arbetets icke-ekonomiska ("latenta") funktioner, exempelvis tidsstruktur på dagen samt social status och identitet. Den andra, makroekonomiska traditionen fokuserar istället ekonomiska faktorer på samhällelig nivå som påverkar arbetslöshetstalen, exempelvis lönebildning och effekter av strukturella arbetsmarknadsåtgärder. Med tanke på att de flesta och mest kostsamma insatserna i arbetsmarknadspolitiken – speciellt i tider med hög arbetslöshet – sker på individuell nivå, så finns det dock förvånansvärt lite forskning kring påverkbara, individrelaterade faktorer som influerar hur enskilda personers arbetsmarknadssituation utvecklas.¹

De ovan nämnda forskningstraditionerna kan sägas vara relaterade till delvis olika grundantaganden vad gäller de arbetslösa personernas motivation och förhållande till arbetslösheten. Den socialpsykologiska traditionen tenderar att se förvärvsarbete som något naturligt, närmast essentiellt, för den enskilda människan. Därmed antas arbetslöshet vara någonting negativt för i princip alla människor. Att vissa individer söker arbete med mindre intensitet än andra förklaras med teorier om bl a bristande självförtroende eller inlärd hjälplöshet, medan det grundläggande psykologiska behovet av arbete sällan ifrågasätts. Den ekonomiska traditionen tenderar däremot att se människor som rationellt vinstmaximerande – i avsaknad av ekonomiska incitament skulle människor enligt detta synsätt sannolikt avstå från arbete (eller arbeta svart). I båda traditionerna ses dock förvärvsarbete som något i grunden önskvärt, både för individen och samhället.

¹ Den mesta forskning och statistik som finns om individrelaterade faktorer och arbetsmarknadsutveckling är baserad på registeruppgifter om t ex ålder, kön, socialgrupp, etnicitet, utbildning, yrke och bostadsort. Flertalet av dessa faktorer är svåra eller omöjliga att påverka, varför värdet av denna forskning huvudsakligen är att visa vilka grupper som har problem på arbetsmarknaden, inte att peka på vägar ur dessa problem för enskilda individer.

1.1. Olika upplevelser av arbetslöshet och förvärvsarbete

Det finns en massiv litteratur som visar att arbetslösa som grupp har sämre hälsa än arbetande. Det finns också stark evidens för att en betydande del av ohälsan förorsakas av arbetslösheten, även om hälsorelaterad selektion också tycks ha ett stort förklaringsvärde (se t ex Dooley m fl 1996 och Janlert 1997 för översikter samt Hallsten 1997 för en metaanalys). Man kan därför med goda skäl anta att det finns en ond cirkel där arbetslöshet och ohälsa ömsesidigt förstärker varandra.

Redan 1938 konstaterade emellertid forskarna i Pilgrim Trust-projektet (Pilgrim Trust, 1938) att "there are unemployed men who not only enjoy their leisure but have found in unemployment the opportunity to develop aspects of their personalities which during employment have never had a chance". Också svenska studier, exempelvis Hammarström och Janlert (1997), visar att även om majoriteten av dem som drabbas av arbetslöshet mår dåligt av den, så finns det personer som är oberörda eller kan ta vara på de möjligheter som frihet från förvärvsarbete ger. Särskilt tycks detta gälla dem som är vana vid säsongarbete eller som förväntar sig att i ett senare skede kunna få ett bra arbete (t ex efter en utbildning). Starrin och Larsson (1987) presenterade en fyrfältstabell baserad på en kvalitativ studie av arbetslösa kvinnors förhållande till arbete respektive alternativa aktiviteter, vilket gav följande kategorier: Uppgivarna, Fasthållarna, Omcentrerarna samt Ambivalenterna, där Omcentrerarna i betydande grad funnit alternativa värden i livet som delvis ersätter förvärvsarbete.

Andra studier (Hagström, 1988; Berg, 1997) har visat att betydelsen av arbetslösheten skiljer sig väsentligt mellan storstad respektive lands- och glesbygd. Medan stadsbor tenderar att vara höggradigt socialt, psykologiskt och materiellt beroende av förvärvsarbete, har landsortsbor ofta flera alternativa sociala och psykologiska roller – liksom försörjningskällor. Självhushåll, lokala nätverk och väntjänster spelar i den senare typen av miljöer ofta en väsentlig roll. Svartarbete förekommer också, men det mesta är sannolikt helt lagligt eller befinner sig i en skatteteknisk gråzon.

Relationerna till förvärvsarbete kan också skilja mellan könen, generationer och olika sociokulturella livsvillkor. En studie av Nordenmark (1995) indikerade att äldre, "traditionella" kvinnor har lättare att acceptera arbetslöshet eftersom de har andra roller, medan män i samma åldersgrupp upplevde arbetslösheten som mycket svår. I en yngre generation var förhållandet det motsatta, nämligen att arbetslöshet var svårare för kvinnorna. Detta skulle kunna förklaras av att "moderna" kvinnor både ekonomiskt och

känslomässigt är beroende av lönearbete samtidigt som deras plats på arbetsmarknaden fortfarande inte är lika självklar och säker som männens.

Nordenmarks studie talar således emot vulgärbilden att uppsägning och arbetslöshet generellt sett skulle vara mindre påfrestande för kvinnor. I USA har forskare många gånger utgått från att männens roll som familjeförsörjare gör uppsägning svårare för dem, varför studier ofta gjorts enbart på män. Detta har emellertid kritiserats och i en studie som explicit undersökte könsskillnader bland uppsagda amerikanska tjänstemän iaktogs inga skillnader i graden av psykologiska och beteendemässiga symptom, om än i vilka strategier som valdes för att hantera förlusten av arbete (Leana & Feldman, 1991).

Förvärvsarbete ses i allmänhet som positivt för kvinnors frigörelse; å andra sidan har många studier uppmärksammat dubbelarbetets risker. I en sammanställning av två större amerikanska material visade Rosenfield (1989) att förvärvsarbete hade positiv effekt för kvinnor, undantaget dem som både hade heltidsarbete och hemmavarande barn. Detta skulle kunna förklaras med att den ökade makt som förvärvsarbete innebär ökar individens egenkontroll, men att en rollmässig överbelastning å andra sidan sänker egenkontrollen. Thoits (1986) visade i linje med detta ett U-format samband mellan antalet roller och symptom, där arbete var en större belastningsfaktor för kvinnor än för män. Waldron m fl (1982) fann ingen positiv effekt av förvärvsarbete för kvinnor, men däremot att god hälsa predicerade högre arbetsmarknadsdeltagande. Aktuella svenska studier tenderar däremot att bekräfta bilden av förvärvsarbete som positivt för kvinnor, även om dåliga arbetsförhållanden och dubbelarbete motverkar de positiva hälsoeffekterna (se t ex Krantz & Östergren, 2000).

Arbetets betydelse för individen beror också på dess upplevda kvalitet. I en stor longitudinell studie av unga personer visade Graetz (1993) att arbetande visserligen generellt sett hade bättre hälsa än såväl arbetslösa som studerande, men att *otillfredsställda* anställda hade sämre självrapporterad hälsa än någon av de andra grupperna. Winefield m fl (1991) fann i en annan longitudinell studie att unga personer som började arbeta efter skolan ökade sitt välbefinnande, men att detta inte gällde dem som var missnöjda med sina arbeten. Vid en senare uppföljning av samma studie fann Winefield m fl (1994) att de som från början haft de högsta förväntningarna vad gäller arbete ökade sitt välbefinnande mindre än de som haft lägre förväntningar. Sammantaget motsäger detta Jahodas teori att förvärvsarbete är positivt för individen oavsett

hur denna upplever arbetet – tvärt om tycks arbeten som upplevs som dåliga i förhållande till individens förväntningar också vara skadliga för hälsan.

Arbetslöshetens konsekvenser har också visats vara beroende av hur mycket individen investerat emotionellt i sitt tidigare arbete och hur viktigt hon anser det vara att ha ett arbete. Warr och Jackson (1985) visade i en longitudinell studie av 629 arbetslösa män att personer med hög ”employment commitment” försämrade sin psykiska hälsa mer än andra. Tillgång till ekonomiskt stöd – men ej emotionellt stöd eller sociala kontakter – visade sig här vara skyddande faktorer.

Personer med hög ”job involvement” tycks reagera annorlunda även vid risk för arbetslöshet (Probst, 2000). I jämförelse med andra anställda drar de sig undan mindre och får även högre symtomnivåer, i något som förefaller vara en ansträngd och orolig anpassning.

Sättet att uppleva och hantera arbetslösheten beror dock inte bara på personlighets- och omgivningsfaktorer, utan tycks även i hög grad variera med arbetslöshetens längd. Eisenberg och Lazarsfeld (1938) sammanfattade dåtidens forskning om reaktioner på arbetslöshet och menade att arbetslösa går igenom följande faser:

- Chock som en första reaktion på arbetslöshet
- Optimism under det att den arbetslöse söker jobb
- Pessimism när inga jobb står att finna
- Fatalism och nedbrutenhet

Även under senare tid har flera studier givit stöd åt liknande fasindelade modeller för arbetslöshetens effekter på mental hälsa (Brenner & Levi, 1987; Hayes & Nutman, 1981; Hepworth, 1980; Joelsson & Wahlquist, 1987; Warr & Jackson, 1984). Andra studier har dock inte visat på några sådana samband mellan arbetslöshetens längd och dess effekter (t ex Archer & Rhodes, 1987; Stokes & Cochrane, 1984), vilket emellertid delvis kan vara en effekt av att individuella skillnader samt varierande hastighet i anpassningen maskerar underliggande trender.

Den sammantagna bilden är att långtidsarbetslöshet förefaller skilja sig i kvalitativt hänseende från korttidsarbetslöshet och att reaktionerna, som vi sett, på längre sikt grovt kan delas upp i lyckad anpassning med förbättrad hälsa som följd, respektive resignation och depression (Brenner & Levi, 1987). Tendensen på längre sikt tycks dock vara en förbättring av den självskattade hälsan för de flesta (Warr & Jackson, 1987). På gruppnivå blir dock inslaget av personer med psykiska och andra hälsomässiga besvär större vid långtids-

arbetslöshet eftersom det finns en betydande selektionseffekt som gör att de som redan är drabbade av dålig hälsa i högre utsträckning också drabbas av långtidsarbetslöshet (se t ex Claussen m fl, 1993 och Hallsten 1995, 1997). De som initialt har hälsoproblem har också visat sig försämra sin hälsa mest (Warr & Jackson, 1995), vilket förstärker den onda cirkeln.

1.2. Att hantera arbetslöshet

Människors sätt att hantera arbetslöshet beror till en del även på deras resurser och invanda sätt att reagera på svårigheter. Många forskare har därför knutit an till den tradition som behandlar coping, d v s människors kognitiva och beteendemässiga sätt att hantera inre och yttre påfrestningar (Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus, 1993). Vanligtvis delas copingstrategier upp i sådana som är problemfokuserade och därigenom ägnade att lösa den bakomliggande situationen (även kallade instrumentella strategier) samt emotionsfokuserade som främst skyddar mot upplevelsen av de negativa konsekvenser som situationen medför (icke-instrumentella). Problemfokuserad coping, som normalt anses vara den bästa formen, tenderar att förekomma i situationer som uppfattas som hanterbara, medan emotionsfokuserad huvudsakligen förekommer i okontrollerbara situationer (Hamilton et al, 1993; Wanberg, 1997).

1.2.1. Yttre incitament och motivation

Det vanliga antagandet är att personer som är mer motiverade (av inre eller yttre faktorer) ägnar sig mer åt problemfokuserad eller ”proaktiv” coping, d v s aktiviteter som direkt är relaterade till återanställning, snarare än åt att lindra de negativa konsekvenserna av arbetslösheten (Schaufeli & Vanyperen, 1993). Negativa upplevelser av arbetslöshet skulle sålunda kunna vara en motiverande faktor för att söka arbete.

Kessler m fl (1989) visade exempelvis att hög oro ökade chanserna för återanställning, men argumenterade också för att dessa resultat kan vara beroende av att studien gjordes i en högkonjunktur och att de studerade personerna i ett sämre arbetsmarknadsläge hade kunnat riskera att hamna i en ond cirkel av ökande psykisk ohälsa. Leana & Feldman (1995) visade vidare att de som hade barn att försörja i högre grad fann återanställning efter en fabriksnedläggning. Andra studier har visat positiva samband mellan upplevd ekonomisk påfrestning (White m fl, 1994), självanklagelser (Heubeck m fl,

1995) respektive dåligt psykiskt välbefinnande (Bolinder, 1999) och sökaktivitet.

Det antagas i linje med detta ofta att ersättningsnivåerna i arbetslöshetsförsäkringen har stor betydelse för de arbetslösas benägenhet att söka och ta arbeten (se t ex Atkinson & Micklewright, 1991), men då de flesta studier av detta har gjorts på makronivå är det svårt att uttala sig om de individuella effekterna och mekanismerna.

En hög sökaktivitet tycks dock inte alltid korrelera med goda chanser att få arbete (Bolinder, 1999) utan kan snarare vara uttryck för ett slags desperation när arbetslösheten blir alltför ekonomisk kännbar (Brenner & Levi, 1987). Leana och Feldman (1995) fann också, tvärt emot sina förutsägelser, att omfokusering, d v s minskad inriktning mot förvärvsarbete, faktiskt ökade chanserna till återanställning.

Aktivt arbetssökande personer kan också – åtminstone på kortare sikt – uppleva större mental påfrestning än de som är mera resignerade (Amundsen & Borgen, 1987; Leana & Feldman, 1995; Vinokur & Caplan, 1986), vilket speciellt förefaller gälla dem som upplever sig ha låg kontroll över sin situation (Wanberg, 1997). Detta kan bl a bero på att varje söktillfälle tydliggör den arbetslöses situation och innebär ett hot om avvisande samt på en selektionseffekt som gör att människor som upplever arbetslösheten starkt negativt blir mera benägna att söka arbete (Bolinder, 1999). På längre sikt kan en aktiv strategi som visar sig ofruktbar också leda till sämre mental hälsa (Pearlin & Schooler, 1978) och vändas till sin motsats, passivitet och klientifiering (Westerlund, 2001; Westerlund m fl, 2001), varför Frese (1987) framhåller att det finns anledning att med skepsis betrakta åtgärder som ökar deltagarnas hopp utan att förbättra de objektiva möjligheterna att få arbete.

Ekonomisk stress, speciellt i kombination med en skamgörande eller stigmatiserande omgivning, har vidare visat sig vara en viktig prediktor för ohälsa, framförallt av psykosomatisk natur (Starrin & Jönsson, 1998).

Även samhällsinsatser i form av t ex arbetsförmedlingarnas verksamhet kan i viss mån bidra till en passivisering och klientifiering av de arbetslösa (Westerlund, 2001). Detta kan ske på två principiellt olika sätt: Dels kan upprepade aktiveringar, som tillfälligt skapar hopp men inte leder till arbete, till slut leda till ett slags inlärld hjälplöshet, där den enskilde inte längre har kraft att göra fler försök. Dels kan människor som "aktiveras" av myndigheter utan att känna sig delaktiga, tillägna sig ett förhållningssätt där de är passiva konsumenter av aktiviteter, ofta under tysta protester. Detta gäller inte minst

när kontakten och bemötandet upplevs som otillfredsställande eller stigmatiserande av den arbetslöse (Berg, 1997; *Svart på vitt*, 1997), vilket ofta beror på hög arbetsbelastning hos myndigheterna (Svensson, 1997) i kombination med svårtolkade regelverk som upplevs begränsande av såväl arbetssökande som arbetsförmedlingspersonal (Westerlund & Bergström, 1998).

Ett relaterat problem med arbetsmarknadspolitikens tillämpning är dels att deltagande i arbetsmarknadsåtgärder i sig har visat sig, åtminstone temporärt, leda till minskad sökaktivitet (Ackum Agell, 1996).

1.2.2. Omfokusering och anpassning

Omfokusering är en av de copingstrategier under arbetslöshet som skulle kunna kallas för anpassning, något som kan förväntas öka med tiden som en person är arbetslös. Warr och Jackson (1985; 1987) fann exempelvis en gradvis minskad ”employment commitment”. Detta, tillsammans med sociala kontakter utanför arbetssfären visade sig predicera förbättrat välbefinnande hos dem som förblev arbetslösa. Jones (1989) fann i linje med detta att hobbyer och andra aktiviteter utanför förvärvsarbetet skyddade mot arbetslöshetens negativa konsekvenser. I en studie av Smári m fl (1997) visade sig t ex kognitiv omfokusering vara relaterat till mindre psykiskt lidande bland arbetslösa kvinnor.

Omfokusering kan i viss mening betraktas som emotionsfokuserad coping eftersom detta slags beteende inte syftar till att direkt angripa problemet, d v s arbetslösheten. Vanligtvis tänker man dock på mera kort-siktiga, symptomorienterade beteenden såsom psykologisk distansering (att undvika tänka på arbetslösheten), önsketänkande och försök att få emotionellt och ekonomiskt stöd från det sociala nätverket. För stunden minskar sådana strategier individens psykologiska lidande, men på längre sikt är risken uppenbar för att de snarare bidrar till att förvärra och permanenta problemen. I den refererade studien av Smári m fl (1997) var undvikande coping sålunda, till skillnad från omfokusering, relaterat till högre ångest och depression.

I en marxistiskt influerad analys av arbetslösas beteende hävdar emellertid Fryer och Fagan (1993) att arbetslösas coping bör ses som i huvudsak en aktiv anpassning snarare än som en passiv reaktion. De beskriver följande typer av aktiva copingstrategier de funnit hos arbetslösa:

- *Conventional coping*, t ex i form av skära ner på utgifterna för att klara ekonomin
- *System playing*, anpassning till arbetslöshetsförsäkringens regler för att maximera det egna utfallet

- *Opportunistic coping*, att ta mindre möjligheter till inkomster, exempelvis korta ”påhugg”
- *Entrepreneurial coping*, organisering av livet som arbetslös t ex genom att starta kooperativ tillsammans med andra arbetslösa
- *Redistributive coping*, fusk med bidragsregler, småstödler etc.

Flera av dessa strategier (vilka torde vara mera typiska för Storbritanniens slumområden än för svenska förhållanden) kan betraktas som omoraliska eller olagliga, men Fryer och Fagans poäng är snarast att de visar att det som ur arbetsmarknadspolitisk synvinkel ses som oönskvärt och destruktivt kan vara konstruktivt ur de arbetslösas perspektiv. Den problemfokuserade copingens fördel är just att den angriper problemet – men om arbetslösheten blir bestående av orsaker utanför den enskildes kontroll, t ex strukturella faktorer, kan även resignation tänkas skydda den enskildes hälsa (Westerlund m fl, 2001).

Det har hävdats att kvinnor använder mindre aktiva copingstrategier än män (Leana & Feldman, 1991). Mahlen & Stroh (1998) fann i linje med detta att kvinnor var mindre aktiva vad gäller att söka arbete; däremot såg de inga könsskillnader i graden av emotionsfokuserad coping såsom sökande av emotionellt stöd. De aktuella författarna diskuterar att skillnaden i sökbeteende delvis skulle kunna förklaras av att kvinnor inte har tillgång till typiskt manliga nätverk. Det är också tänkbart att en mer könssegregerad arbetsmarknad i USA gör att gendernesskillnaderna i copingstrategier är större i där än i Sverige.

Arbetsökande kan vidare tänkas se olika ut på landsbygden och på större orter. Medan stadsbor har större möjligheter att söka olika arbeten eller utveckla nyttoinriktade nätverk (Gesellschaft), är de som bor på landet eller i en mindre ort ofta förankrade i ett socialt nätverk med starka inbördes band (Gemeinschaft), vilket i hög grad påverkar hur arbetslösheten hanteras (Berg, 1997).

1.3. Att ta eller inte ta ett arbete

Även om de arbetslösa visar stor variation i sökandeaktivitet, tyder dock de flesta studier på att *viljan* att förvärvsarbeta är hög. I sin doktorsavhandling visar Nordenmark (1999) att 93% av 3.500 undersökta arbetslösa anser att det är mycket viktigt att ha ett arbete, 81% avskyr att vara arbetslösa och 77% menar att förvärvsarbete är bland det viktigaste i livet. Denna undersökning pekar också på att arbetsmotivationen är något *högre* bland personer som uppger att en stor del av deras sociala nätverk består av arbetslösa, vilket talar

emot den vanliga uppfattningen att det skapas omfattande subkulturer bland arbetslösa där arbete nedvärderas.

Arbetslöshet kan dock tänkas minska den faktiska benägenheten att ta ett arbete även om viljan att återgå till arbete i princip kvarstår. Detta torde särskilt gälla om möjliga arbetstillfällen innebär någon form av större olägenhet, exempelvis i form av flyttning, pendling, obekväm arbetstid eller sänkt lön, även om de vetenskapliga studier som gjorts på området är fåtaliga. I linje med detta visade en dansk undersökning att omkring en tredjedel av de intervjuade säger att *en* (fortsatt) period av arbetslöshet skulle passa dem utmärkt, trots att den överväldigande majoriteten uppger att de värderar arbete högt (Bach m fl, 1998). En tänkbar förklaring till detta är att vardagen fyllts med alternativa aktiviteter och sociala förpliktelser samt att a-kassereglerna är sådana att återgång till arbete under vissa omständigheter är ofördelaktigt för individen (Westerlund, 2001). I vissa studier har man också iakttagit att arbetslösa tenderar att i högre grad anse att det är samhällets – i motsats till deras egen – uppgift att se till att de får arbete, vilket skulle kunna leda till ett mera passivt förhållningssätt till arbetssökande. I en undersökning om arbetslösa ungdomars attityder fann t ex Hallström (1998) att 79 % av ungdomarna instämde i påståendet att det är statens uppgift att ordna ett arbete åt alla arbetslösa ungdomar.

Generellt sett brukar återanställning antas leda till förbättrad hälsa och livskvalitet (se t ex Grossi, 1999a). Samtidigt finns dock farhågor att arbetslösa tvingas ta dåliga arbeten som är skadliga för den psykosociala hälsan (se t ex Leana & Feldman, 1995). Wanberg (1995) fann dock i en longitudinell studie inga tecken på att arbetslöshet skulle leda till sämre arbeten, däremot att tidigare missnöjda personer får arbeten de är missnöjda med. Vid uppföljningen efter nio månader var dock 30 av 129 fortfarande arbetslösa, varför resultaten endast gäller effekterna av kortare arbetslöshet.

1.4. Arbetsmarknadspolitikens effekter på individnivå

Den aktuella studien av uppsagda kvinnors vägar – till jobb, rundgång eller marginalisering – har tagit sin utgångspunkt i våra iakttagelser att många arbetslösa upplever sig vara föga hjälpta av de arbetsmarknadspolitiska insatser som de erbjuds. Iakttagelserna har gjorts i studier av arbetsmarknads- och folkhälsoprojektet *Det finns bruk för alla* (Dfbfa) samt i mera informella sammanhang (Westerlund & Bergström, 1998; Westerlund, 2000; Westerlund

m fl, 2001).² Intrycket av brister i de arbetsmarknadspolitiska insatsernas effekt och kvalitet under 1990-talet förstärks av den kritik som riktades mot dem av bland andra Riksdagens revisorer (1997). Även arbetsförmedlare verkar ha varit medvetna, och ofta frustrerade, av svårigheterna (Svensson, 1997). I en sammanfattning av arbetsmarknadsprogrammets effekter under 1990-talet konstaterar Carling och Richardson (2001) vidare att de program som haft mest effekt, nämligen de som förläggs till verkliga arbetsplatser, också haft de största undanträngningseffekterna.

Några av de förklaringar till problemen, som vi kunde tänka oss när ansökan skrevs, var avsaknad av tydliga handlingsplaner och alltför sena insatser. Bristande motivation hos de arbetslösa eller låg kvalitet på själva insatserna var andra möjliga förklaringar. Inte sällan tycktes dock insatserna bli resultatlösa på grund av att de var illa anpassade till de enskilda arbetslösa människornas sociala och privata livssituationer. Ett flertal orsaker till detta är tänkbara och har emellanåt förts fram i debatten om arbetsmarknadsåtgärderna: stressade handläggare, volymmål som går före kvalitetsmål, inflexibla regler o s v.

Man kan emellertid också tänka sig att det finns ett slags blindhet i systemet. Vissa förhållanden kan vara skamfyllda eller tabubelagda och därför (av bägge parter) hållas utanför vägledningssamtal. Andra kan förtigas av rädsla för indragen ersättning eller på grund av allmän respekt för myndighetspersoner. Konsekvenserna kan tänkas bli att underlaget för utformningen av handlingsplaner och individriktade åtgärder inte alltid är tillfredsställande. Om forskningen lider av en liknande blindhet – vilket inte är helt osannolikt – ökar svårigheterna ytterligare att utforma arbetsmarknadspolitiken på ett optimalt sätt.

Thomsson och Hoflund (2000) visar exempelvis i en färsk studie av arbetsmarknadspolitiska insatser för kvinnor med invandrarbakgrund att insatserna ofta bygger på fördomsfulla och stereotypa antaganden om hur invandrarkvinnor och deras livssituationer *är*. I intervjuerna med kvinnorna framkom en kompakt kritik mot arbetsförmedlingen, där bristande respekt och förmåga att lyssna till kvinnornas egna önskemål var en viktig anledning.

² Även om iakttagelserna i huvudsakligen gjorts i samband med personers deltagande i otraditionella program så gäller en stor del av informationen upplevelser och konsekvenser av traditionella Ams-åtgärder samt av arbetsmarknadspolitiken i stort (exempelvis reglerna för akassa och arbetsförmedlingens bemötande).

Parallella intervjuer med chefer och projektledare som arbetade med de aktuella kvinnorna bekräftade bilden av att insatserna planerades utifrån en fördomsfull diskurs som har mycket liten kontakt med den verklighet kvinnorna lever i.

Fördomsproblematik torde vara ett speciellt svårt problem i förhållande till personer med invandrarbakgrund, men liknande problem – där människor inte känner sig sedda och respekterade av arbetsförmedlingen och där insatserna är utformade utifrån delvis felaktiga antaganden om de arbetslösas verklighet – förekommer enligt våra hittills opublicerade iakttagelser i tidigare studier ofta även för andra grupper av arbetslösa.

*

En särskild inspirationskälla till studien var Gunnel Forsbergs (1989, 1998) arbete om mäns respektive kvinnors vägar ur arbetslöshet, där olika slags ”vägar” eller ”rutter” genom arbetslösheten illustreras grafiskt på ett mycket lättillgängligt och informativt vis. Studien visar också på vikten av ett genusperspektiv i arbetsmarknadsforskningen: kvinnors och mäns ”vägar” ser olika ut, och bakom dem ligger sannolikt delvis ganska olika verkligheter (se även Thoursie, 1997). Studiens kvalitativa del inspirerades också av Davies och Essevelds (1988) beskrivande studie av fabriksarbeterskors upplevelser av arbetslöshet och arbete.

2. Studiens syfte och metod

Studien består av två etapper med delvis olika målsättning. I första etappen, del A, telefonintervjuades 148 kvinnor – dels personer som sagts upp från Landstinget Skaraborg och dels långtidsarbetslösa som deltagit i arbetsmarknads- och folkhälsoprojektet *Det finns bruk för alla* – för att möjliggöra en kartläggning av deras ”vägar” tillbaka till arbetsmarknaden (för urvalsprocedur, se sid 14 nedan).

Studiens andra, kvalitativa etapp bestod av djupintervjuer med 19 kvinnor som valts ut bland de 148 som deltagit i första delen (se vidare sid 23). Syftet var att skapa förståelse för hur olika vägar gestaltat sig ur de enskilda kvinnornas egna perspektiv. Tanken var att en sådan förståelse i sin tur skulle

kunna göra det möjligt att hitta fenomen och faktorer som förefaller påverka vägnarnas utseende – förutom redan välkända såsom ålder och utbildning.

Förhoppningen är att studien ska ge kunskap och förståelse som är till nytta för arbetsförmedlare som möter sökande, för dem som planerar och utformar arbetsmarknadspolitiken samt – i slutändan – uppsagda och arbetslösa människor. Studien handlar framförallt om lågutbildade, vuxna kvinnor på landsbygden, i landsbygdsnära tätorter samt småstäder – en grupp som inte minst ur gender-hänseende är särskilt intressant.

3. Del A: Grafisk framställning

Syftet med studiens första del var att illustrera olika ”vägar” som låg- och korttidsutbildade kvinnor tagit genom 1990-talets arbetslöshetskris. Efter en beskrivning av metoden diskuteras resultaten i denna del, innan studiens andra del presenteras.

3.1. Material och metod i studiens del A.

Sammanlagt valdes 200 kvinnor ut till den inledande telefonstudien. Samtliga hade under perioden 1993-1997 blivit av med ett längre anställningsförhållande och var vid det tillfället mellan 30 och 60 år gamla. 100 av dessa kvinnor var långtidsarbetslösa från det otraditionella arbetsmarknadsprojektet *Det finns bruk för alla*³, 100 var personer som sagts upp från Landstinget Skaraborg. Den senare gruppen valdes ut för att matcha den förra vad gäller ålder. Av de 200 personerna avböjde 32 att delta medan 20 av olika skäl var omöjliga att få tag på eller slutföra intervjun med. Övriga 148 har intervjuats, vilket ger ett deltagande på 74 %.⁴

Ursprungligen var tanken att kartlägga hur kvinnornas arbetsmarknadsanknytning utvecklades under två till tre år från förlust av arbete. Efter diskussion i forskargruppen utökades telefonintervjuerna till att omfatta även

³ *Det finns bruk för alla* vänder sig till alla som ofrivilligt står utanför den aktiva arbetskraften, främst arbetslösa och långtidssjukskrivna, och har hälsa, inte ordinarie arbete, som främsta mål. För en mera ingående beskrivning hänvisas till Westerlund & Bergström, 1998.

⁴ Bortfallet skilde sig inte signifikant från de intervjuade vad gäller födelseår ($F=0,01$; $df=198$; $p=0,92$) eller utbildningsnivå ($\chi^2=3,62$; $df=2$; $p=0,16$) även om det iakttagna procentuella antalet personer i bortfallet med endast folk- eller grundskola var större (53 % mot 38 %). I Dfba-gruppen var bortfallet 30 % och i landstingsgruppen 22 %.

de två år som föregick uppsägningen. Syftet med detta var att se om det fanns anställningsrelaterade faktorer, t ex längre sjukskrivningar, i den närmast föregående historien som påverkar ”vägarna” genom arbetslösheten.

De uppgifter som inhämtats via intervjuer kompletterades med utdrag ur Ams sökandedatabas Händel⁵, i vilken uppgifter om bl a arbetshandikapp samt deltagande i arbetsmarknadsåtgärder finns samlade. Därefter framställdes grafiska bilder över de intervjuade kvinnornas vägar.

De intervjuade kvinnorna i studiens bägge delar är inte – och har aldrig varit avsedda att vara – representativa för uppsagda eller arbetslösa kvinnor i allmänhet. Resultaten kan endast i mycket begränsad omfattning tolkas i kvantitativa termer – istället bör intresset riktas mot de mönster som framkommit vid den grafiska framställningen samt den förståelse som djupintervjuerna kan bidra med.

Kvinnorna i studien kommer samtliga från Skaraborg, en del av Sverige som fortfarande domineras av landsbygd, landsbygdsnära tätorter och småstäder. Med några få undantag saknar studiens kvinnor högskoleutbildning. Majoriteten har arbetat inom den offentliga sektorn, framförallt som vårdbiträden, undersköterskor och kökspersonal. Alla berördes av 1990-talets arbetslöshetskris: de allra flesta genom att de blev uppsagda, ett mindre antal genom att de blivit arbetslösa efter att själva ha sagt upp sig eller avvecklat ett egenföretagande.

Hälften av de tillfrågade kvinnorna hade deltagit i arbetsmarknads- och folkhälsoprojektet *Det finns bruk för alla* (Dfbfa; se t ex Westerlund & Bergström, 1998; Westerlund, 2000, Widerstedt, 2000, Westerlund m fl, 2001). För de flesta av dessa var deltagandet ett Alu, d v s en aktiveringsåtgärd som ofta användes för att förhindra utförsäkring. I jämförelse med andra liknande projekt var andelen personer med arbetshandikapp och/eller mycket lång arbetslöshetshistoria stor (17 % av de intervjuade i Dfbfa-gruppen var klassade som arbetshandikappade, vilket ska jämföras med 5 % i landstingsgruppen). Urvalet gjordes omvänt konsekutivt⁶, varefter ett antal exklusionskriterier

⁵ I Händel fattas en del av de händelser vi var intresserade av, varför intervjuer var nödvändiga. Exempelvis fattas uppgifter om sjukskrivningar, rehabiliteringsåtgärder, föräldraledighet samt sådana förändrade anställningsvillkor som inte innebär att individen går till arbetsförmedlingen. Det händer också att personer som fått jobb, men ej meddelat det, felaktigt står kvar som arbetslösa i registret.

⁶ Den person som började i verksamheten sist under aktuell period valdes ut först, därefter den som började näst sist, o s v.

tillämpades.⁷ De övriga 100 kvinnorna hade sagts upp från Landstinget Skaraborg i samband med 1990-talets nedskärningar. Den valda gruppen bestod i huvudsak av korttidsutbildad personal, men även av några sjuksköterskor och läkarsekreterare. Urvalet till studien gjordes från uppsägningslistor, där åldersgrupp (och i möjligaste mån uppsägningsår) matchades med dem som tagits ut från Dfbfa. När flera personer fanns att tillgå användes slumpantal för att välja. Även här tillämpades exklusionskriterier enligt noten nedan.

Avsikten med urvalsprocessen var att skapa två grupper som hade liknande bakgrund, men där landstingsgruppen erbjudits ett relativt omfattande stöd från arbetsgivaren i samband med uppsägningen. Det visade sig emellertid att ett stort antal i landstingsgruppen fick omedelbar eller snabb återanställning inom vårdsektorn (dock ofta med väsentligt sämre anställningsvillkor). Uppsägningarna i landstinget kom också i ett sent skede av krisen, vilket gjorde att det var mycket svårt att matcha uppsägningsår mot personerna i Dfbfa-gruppen, som i regel blivit arbetslösa tidigare. Resultatet blev istället en grupp kvinnor som har en relativt homogen demografisk bakgrund, men som representerar ett vitt spektrum av olika erfarenheter av 1990-talets arbetslöshetskris: från långtidsarbetslöshet till omedelbar återanställning.

Om man överhuvudtaget ska jämföra de två urvalsgrupperna är den viktigaste variabeln – förutom återanställningarna i landstingsgruppen – sannolikt den konjunkturella bakgrunden. Trots försök till matchning kan man säga att Dfbfa-gruppens tre uppföljningsår tenderar att representera den djupa arbetslöshetskrisen vid 90-talets mitt, medan landstingsgruppens uppföljningsperiod, som ligger något senare i tiden, mer illustrerar den ekonomiska uppgången och begynnande högkonjunkturen mot slutet av decenniet.

Av de 200 uttagna kvinnorna intervjuades 148 per telefon (se *Tabell 1* för demografiska data). De 32 som avböjde deltagande var år 1999 i medeltal 50,3 år och de 20 som inte gick att få tag på eller slutföra intervjun med 44,0 år, vilket ska jämföras med att de intervjuade i snitt var 46,9 år. Det finns således en tendens att äldre inte vill svara, vilket skulle kunna bero på mindre vana vid telefonundersökningar, större svårigheter att minnas (intervjuerna gick ut på att

⁷ Exklusionskriterierna var: 1. aldrig arbetat; 2. ej haft (ordinarie) arbete i Sverige; 3. slutat arbeta p g a sjukdom; 4. slutat före 1993; 5. slutat efter 1997; 6. yngre än 30 år vid anställningens slut; 7. äldre än 60 år vid anställningens slut; 8. betydande språksvårigheter; 9. fått nytt arbete med likvärdiga anställningsförhållanden omedelbart efter anställningens slut.

fråga om händelser som ligger flera år tillbaka i tiden) samt möjligen att de äldre haft svårare att finna arbete, vilket kan göra att de är mer skamfyllda. De som inte gått att få tag på var däremot födda senare, vilket kan vara ett resultat av att yngre flyttar mer och har mindre stabila sociala förhållanden.

Tabell 1. Grundläggande data för de 148 personer som intervjuades i del 1 av studien.

	Dfbfa	Landstinget	Totalt
Antal svarande (av totalt 100+100 uttagna)	70	78	148
Medelålder	43,8	43,2	43,5
Utbildningsnivå			
folk- eller grundskola	49 %	27 %	38 %
gymnasium eller motsvarande	41 %	65 %	53 %
eftergymnasial	10 %	8 %	9 %
Förekomst av arbetshandikapp	17 %	5 %	11 %
År då längre anställningsförhållande upphört			
1993 (uppföljningsperiod 1993-1996)	17 %	0 %	8 %
1994 (uppföljningsperiod 1994-1997)	17 %	0 %	8 %
1995 (uppföljningsperiod 1995-1998)	21 %	14 %	18 %
1996 (uppföljningsperiod 1996-1999)	37 %	56 %	47 %
1997 (uppföljningsperiod 1997-1999/2000)	7 %	29 %	19 %

Av ovanstående resonemang torde framgå att de bägge urvalen inte lämpar sig för några kvantitativa, statistiska generaliseringar eller jämförelser. Däremot torde den sammanslagna gruppen i kvalitativt hänseende vara relativt representativ för låg- och korttidsutbildade kvinnor i Skaraborg, vilka i sin tur sannolikt har mycket gemensamt med andra kvinnor på den syd- och mellansvenska landsorten, vilka saknar högre utbildning. Vi kan således generalisera, inte till antal, men väl till fenomen.

3.2. Indelning av graferna i kategorier

Sammanlagt framställdes 148 grafer baserade på intervjuer som kompletterats med Händel-data (se Appendix). Graferna visar hur kvinnornas arbetsmarknadsanknytning utvecklade sig två till tre år framåt och två år bakåt räknat från det tillfälle då ett mera långvarigt anställningsförhållande upphörde. Om

personerna under intervjuerna uppgivit att de följt någon form av handlingsplan ritades deras vägar med heldragna linjer, i annat fall med streckade.⁸

Tabell 2. Antal personer i de olika grupperna av grafer över hur kvinnornas arbetsmarknadsanknytning förändrats över tid. Längst till höger ges en uppskattning av hur bortfallet enligt Händel kan antas ha fördelat sig.

Graf-kategori	Antal personer			Ant. i bortfall [†]
	Dfbfa	Landsting	Total	
Kort eller ingen arbetslöshet	*	46	46	11
Nytt, fast jobb direkt	*	6	6	8
Snabbt nytt jobb	*	14	14	1
Startar eget	*	2	2	0
Vikariat	*	24	24	2
Tydliga vägar mot jobb	8	13	21	5
Längre utbildning	4	5	9	0
Andra tydliga vägar mot jobb	4	8	12	5
Längre arbetslöshet	55	13	68	34
Otydlig väg med jobb	8	5	13	2
Korta "ströjobb"	10	6	16	4
Rundgång med inslag av jobb	12	1	13	18
Rundgång i arbetsmarknadsåtg.	25	1	26	10
Andra vägar	7	6	13	2
Anpassat arbete	2	1	3	2
Sjukskrivning	4	1	5	0
Utträde från arbetsmarknaden	1	4	5	0
Totalt	70	78	148	52

*Dfbfa-gruppen har deltagit i en arbetsmarknadsåtgärd och kan därför per definition inte hamna i kategorin Kort eller ingen arbetslöshet.

[†]Uppskattningen baseras på Händel-uppgifter och avregistrering har i regel (d v s beroende av kontexten) tolkats som arbete, vilket sannolikt lett till en överskattning av antalet personer i bortfallet som fått arbete – en del av de snabbt avregistrerade kan istället ha lämnat arbetsmarknaden, t ex på grund av sjukdom. Osäkerheten i klassificeringen är överlag stor, varför den endast får tolkas som en indikation på bortfallets karaktär. Särskilt antalet i gruppen "nytt, fast jobb" är osäkert.

⁸ Gruppstillhörighet markerades med olika färg (svart för landstinget och rött/grått för *Det finns bruk för alla*), men detta kan vara svårt att urskilja i tryckta versioner av skriften och har heller inte mer än marginellt intresse för tolkningen.

Graferna sorterades och sorterades om tills det uppstod 13 grupper som på ett rimligt sätt kunde skiljas från varandra, se *Tabell 2* samt Appendix. En del av dessa grupper omfattar ett stort antal individer, andra endast ett fåtal. Antalet personer i gruppen "Rundgång" var så stort att de delades upp på två grafer, som dock inte skiljer sig åt på något systematiskt sätt och därför ska betraktas som en grupp. Grupperna delades senare in i fyra övergripande kategorier för att göra materialet mera överskådligt: *Kort eller ingen arbetslöshet; Tydliga vägar mot jobb; Längre arbetslöshet* samt *Andra vägar*.

Som framgår av tabellen ser vägarna mycket olika ut för dem som rekryterats från Dfbfa jämfört med dem från landstinget. En stor del av denna skillnad är en direkt effekt av urvalet: de som deltagit i Dfbfa, som är ett slags arbetsmarknadsåtgärd, måste självklart ha varit arbetslösa en längre tid, vilket inte gäller för dem som sades upp från landstinget. Inslagen av längre arbetslöshet bland dem som sagts upp från landstinget var dock väsentligt mindre än väntat, trots att de som aldrig blev arbetslösa exkluderades, vilket beror både på att vårdsektorn oväntat snabbt behövde återanställa och på att konjunkturen förbättrades kraftigt under slutet av 1990-talet.

De två grupperna valdes för att kunna belysa effekterna av tidigt stöd från arbetsgivaren, vilket erbjudits de uppsagda från landstinget, men sannolikt ej deltagarna i det andra projektet. Någon sådan effekt kan dock knappast urskiljas i studien eftersom återanställningarna och konjunkturskillnader sannolikt har väsentligt större förklaringsvärde till skillnaderna mellan grupperna. Det är också påfallande att få av de landstingsanställda i någon högre grad minns att de använt sig av det erbjudna stödet, något som möjligen kan förklaras av att de uppsagda befann sig i ett slags chocktillstånd.⁹

Tabell 3 redovisar grundläggande demografiska data i de olika grafgrupperna samt de fyra övergripande kategorierna. Även dessa data torde till viss del spegla urvalet, men försiktiga tolkningar bör vara möjliga. Slutår, det år då personen avslutat ett varaktigt anställningsförfarande, har redovisats i genomsnitt för att ge en uppfattning om vilka konjunkturrella skillnader som kan ha förelegat för personerna i de olika grupperna.

⁹ Av 78 tillfrågade hade 6 % varit med på flera aktiviteter, 44 % i någon medan 50 % inte kunde minnas att de varit med i någon alls. Av de 39 som varit med, var 64 % nöjda, 18 % neutrala och 18 % mindre nöjda med stödet.

Tabell 3. Demografiska data för personerna i de olika grafiska kategorierna.

Graf-kategori	Medel- ålder	Andel med minst 3-årigt gymnasium	Slutår i snitt	Andel arbets- handik.
Kort eller ingen arbetslöshet	41,9	30 %	1996,2	4 %
Nytt, fast jobb direkt	42,5	33 %	1996,2	0 %
Snabbt nytt jobb	39,6	57 %	1995,9	0 %
Startar eget	44,0	0 %	1996,0	50 %
Vikariat	43,0	17 %	1996,3	4 %
Tydliga vägar mot jobb	43,4	57 %	1995,6	5 %
Längre utbildning	37,9	67 %	1995,0	11 %
Andra tydliga vägar mot jobb	47,6	50 %	1996,1	0 %
Längre arbetslöshet	44,1	32 %	1995,3	10 %
Otydlig väg med jobb	38,8	77 %	1995,7	8 %
Korta "ströjobb"	46,6	25 %	1995,4	6 %
Rundgång med inslag av jobb	48,0	23 %	1995,2	0 %
Rundgång i arbetsmarknadsåtgärder	43,2	19 %	1995,1	19 %
Andra vägar	45,8	23 %	1995,3	46 %
Anpassat arbete	42,7	0 %	1995,7	67 %
Sjukskrivning	41,2	60 %	1994,0	60 %
Utträde från arbetsmarknaden	52,2	0 %	1996,4	20 %
Totalt	44	51 %	1995,6	11 %

Även totalt sett är det påfallande att effekterna av personliga val och individinriktade arbetsmarknadspolitiska åtgärder förefaller ha överskuggats av andra faktorer: arbetsmarknadsläget i stort, de sökandes ålder och utbildning, förekomsten av arbetshandikapp och historia av sjukskrivning. Statistiskt går det därför knappast att i så pass begränsat material bevisa samband mellan de mer påverkbara individfaktorerna och återanställningsgrad. På marginalen har dock individuella förhållanden sannolikt en väsentlig betydelse, både för den enskilde och indirekt för den totala arbetslöshetsnivån.

3.3. Diskussion om de grafiska kategorierna

Det måste kraftigt understrykas att den proportionella fördelningen mellan de olika grafgrupperna inte kan ses som en indikation på fördelningen i en underliggande "naturlig" population – studien baserar sig som framgått ovan på en artificiellt sammansatt population där andelen långtidsarbetslösa medvetet gjorts stort.

Inom respektive urvalsgrupp – landsting respektive Dfbfa – kan fördelningen mellan grafgrupperna dock ges vissa tolkningar. Drygt hälften av de intervjuade från landstinget hade inte upplevt någon längre arbetslöshet, trots att de som aldrig blev av med arbetet exkluderades.¹⁰ Av dem som inte var arbetslösa någon längre period var det dock mindre än hälften som snabbt fått ett fast arbete i tillräcklig omfattning, vilket sannolikt var vad majoriteten önskade. De flesta snabba återgångarna till arbetsmarknaden bestod istället av vikariat, i regel inom vårdsektorn. De har således gått från en tryggare till en mindre trygg anställning (vilket tycks vara vanligt bland kvinnor generellt sett, se Thoursie, 1997). Ett stort antal har också haft ströjobb varvade med arbetslöshetsperioder eller hamnat i ett slags rundgång med inslag av kortvariga jobb. Man kan fråga sig om "påhuggen" i praktiken hindrat en del personer från att hitta mer permanenta lösningar, t ex i form av högre studier (se även Håkansson, 2001).

Som förväntat av urvalet har vi hittat en stor grupp som hamnat i rundgång mellan olika aktiverande åtgärder. Förutom ett mindre antal som påbörjat en längre utbildning är det dock förhållandevis få där man kan se en tydlig "väg" eller "trappa" där åtgärder förefaller ha lett till arbete (vilket återigen delvis, men inte helt, kan förklaras av urvalet).

För ett fåtal av de intervjuade har arbetslösheten inneburit en början till utträde från arbetsmarknaden, t ex i form av förtidspension eller långtids-sjukskrivning.

Förutom arbetsmarknadsanknytning illustrerar graferna även om kvinnorna, enligt egen utsago, haft en handlingsplan som de följt. En heldragen linje symboliserar att kvinnan följde en plan, en streckad att hon inte gjorde det. Det handlar här inte om existensen av en formell handlingsplan: i början av den tidsperiod som studien omfattar använde arbetsförmedlingen inte handlingsplaner på ett systematiskt sätt; mot slutet skulle, formellt sett, en

¹⁰ Tre personer som omedelbart återanställdes, dock med sämre anställningsvillkor eller arbetsuppgifter, exkluderades inte trots att de aldrig blev arbetslösa.

handlingsplan alltid finnas. Emellertid är en handlingsplan som inte följs sannolikt verkningslös, medan en informell plan kan fungera lika väl som en formell om både den sökande och arbetsförmedlingen arbetar efter den. Graferna visar därför avsiktligt de sökandes egna uppfattningar.¹¹

Det är uppenbart att de som hamnat i rundgång eller haft kortare arbeten mycket sällan tycker sig ha följt en plan. Detta kan tolkas på åtminstone tre olika sätt. För det första kan det vara så att handlingsplaner i hög grad underlättar återanställning medan avsaknad av plan ökar risken för långtidsarbetslöshet. För det andra kan det vara så att personer som fått arbete i efterhand tolkar sitt handlande som mer planerat än det varit medan de som förblivit arbetslösa bortser från planer som inte lett till arbete. För det tredje kan det finnas en bakomliggande faktor, t ex bristande motivation eller arbetshandikapp, som både gör det svårt att få jobb och att göra upp en fungerande handlingsplan. Sannolikt äger alla tre förklaringarna en viss riktighet.

De grafiska framställningarna är emellertid främst avsedda att tolkas visuellt och intuitivt, något som kan kräva att läsaren bekantar sig med Appendix mera i detalj. Nedan ges några exempel på iakttagelser som författarna gjort, men dessa ska inte ses som uttömmande eller auktoritativa.

Grafen över kategorin Vikariat visar exempelvis ett mönster där kvinnor som tidigare haft långvariga, trygga anställningsförhållanden genom uppsägningarna tvingats in i en mera osäker arbetssituation med vikariat och tidvis otillräcklig arbetstid. Ur arbetsgivarnas synvinkel är detta antagligen positivt, åtminstone på kortare sikt, eftersom flexibiliteten ökar. Ur arbetstagarnas synvinkel är det dock sannolikt övervägande negativt, särskilt med tanke på tidigare förväntningar, även om en del personer också kan uppleva den större flexibiliteten som en möjlighet. Några verkliga upplevelser av detta speglas i studiens andra del. Ur samhällssynvinkel kan man diskutera effekterna på jämställdheten då typiska kvinnoyrken omvandlas från höggradigt trygga och långvariga till kortvariga och flexibla.

Bilderna över Rundgång (I+II) visar tydligt ett mönster där öppen arbetslöshet och deltagande i olika arbetsmarknadsåtgärder och -program avlöser varandra i en till synes ändlös rundgång. Utifrån sett förefaller detta

¹¹ Frågan som ställdes lyder: "Om du tänker på de första två åren efter att du blev arbetslös, skulle du då säga att du hade en handlingsplan för ditt arbetssökande? Var den något du kommit överens med arbetsförmedlingen om?"

tröstlöst, demoraliserande och föga meningsfullt, men som vi kommer att se i studiens andra del kan åtminstone en del individer använda detta på ett sätt som de själva upplever som tämligen positivt. Kategorierna Rundgång med jobb, Ströjobb och Otydlig väg påminner om kategorin Rundgång, men den skillnaden att personerna har ett mer eller mindre stort inslag av tillfälliga jobb som varvas med arbetslöshet och deltagande i åtgärder. Mönstret i de senare kategorierna kan i viss mån påminna om den situation som sedan länge varit normal inom t.ex. byggbranschen och för många kulturarbetare, men såväl det stora relativa inslaget av arbetslöshet som den abrupta övergången från trygga anställningsförhållanden (som gällt flertalet) torde göra situationen mycket otillfredsställande för de flesta individer, samtidigt som låg produktivitet och höga kostnader för arbetslöshetsersättning är en samhällsekonomisk påfrestning. Även här kan man dock även välja att se fördelar i arbetskraftens ökade flexibilisering – såvida inte graferna snarare speglar en dålig passning mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft..

Grafernas huvudsakliga styrka är således att de illustrerar olika typer av vägar som kvinnor på landsbygden tagit genom 1990-talets arbetslöshet. De är ett slags flygfotografier som ger överblick och en aning om de stora mönstren (dock inte om de olika vägarnas proportionella förekomst i befolkningen). I studiens andra del landar vi på marken och studerar vägarna på nära håll, så att detaljer och enskildheter – de personliga, levda verkligheterna – bakom vägarna blir synliga.

4. Del B: Kvalitativa djupintervjuer

Till studiens andra, kvalitativa del valdes personer med *olika* erfarenheter vad gäller arbetslöshet, ålder och bostadsförhållanden för att man skulle få en bred, explorativ belysning ur individernas synvinkel. Denna del presenteras översiktligt nedan; för en mera fördjupad beskrivning och analys hänvisas till Svensson & Westerlund (2001).

4.1. Material och metod i studiens del B.

Av de 148 kvinnor som hade telefonintervjuats i studiens första del valdes de 19 ut som senare djupintervjuades i studiens andra del. I ett första skede valdes ett mindre antal kvinnor ut som representerade olika typer av vägar och som kom från de bägge rekryteringsgrupperna. Därefter valdes sådana nya personer

ut, ett par i taget, som vi hade skäl att tro skulle komplettera dem som redan intervjuats eller ersätta dem som inte velat ställa upp. Antalet begränsades både av resurser och av hänsyn till att materialet skulle vara lagom omfattande för att varje intervju skulle kunna analyseras grundligt.

Förutom de som kom att intervjuas tillfrågades elva andra, vilka avböjde att delta. Det var uppenbart att många av dem som ställde upp på intervjuerna hade en historia de ville berätta. Omvänt tror vi att de som kände skam över att inte ha "lyckats" på arbetsmarknaden i flera fall avböjde intervju. Sammantaget gör detta att vi sannolikt har mer data om de vägar som i "backspegeln" upplevs som lyckade – eller som intervjupersonerna tror att vi betraktar som lyckade – samt om de förhållanden som tycks ha haft ett positivt inflytande på vägarna, än vad vi har om det skamfyllda och svåra.

Djupintervjuerna var halvöppna, explorativa och tämligen förutsättningslösa, dock med ett visst fokus på personliga handlingsstrategier och "dolda" motiv samt på effekterna av arbetsmarknadspolitiska regler, uppgjorda handlingsplaner och eventuella "vändpunkter".

Sexton av intervjuerna gjordes av Ingrid Svensson och tre av Hugo Westerlund. Intervjuerna spelades in och bägge intervjuerna lyssnade på alla upptagningarna. Vid det fortsatta arbetet användes ordagranna utskrifter. Analysen gick till så att främst Ingrid Svensson läste och lyssnade på intervjuerna gång på gång, skrev strukturerade sammanfattningar samt tolkade och systematiserade, bl a med hjälp av mindmapping på storformatsblock samt kontrasteringar av individer med olika erfarenheter. Tolkningsmöjligheter, mönster, alternativa förklaringar och enskilda intervjuer diskuterades vid regelbundna, längre sessioner av Ingrid Svensson och Hugo Westerlund för att undvika överdriven subjektivitet och "blindhet" inför materialet. Olikheter i livserfarenhet och politisk grundsyn utgjorde i detta sammanhang, enligt författarnas mening, en särskild styrka eftersom såväl tolkningar som grundsyn ständigt ifrågasattes och problematiserades i diskussionerna. Vid ett par tillfällen har analysen även diskuterats med professor Bengt Starrin, Karlstads universitet. Manuskripttexten behandlades på ett liknande sätt, samt lästes och kommenterades av flera personer vid Forskningsstation Mösseberg och IPM.

Analyserna har inspirerats av ett antal ledande verk om kvalitativ metodik (bl a Glaser & Strauss, 1967; Glaser, 1978; Kvale, 1997 samt Starrin m fl, 1998), men det explorativa syftet har gjort att ingen "handboksmetod" kunnat användas. Avsikten har varit att arbeta datanära, men under analysens gång har olika teorier från den vetenskapliga litteraturen använts för att belysa

materialet – främst grundläggande socialpsykologisk teoribildning, kvinnoforskning, Højrup (1984) livsformsbegrepp samt litteraturen om arbetslöshet och skam (Starrin, 2000).

4.2. Diskussion om djupintervjuerna

4.2.1. Kvinnor och förvärvsarbete

Intervjustudien visar tydligt att det för kvinnor typiska dubbelarbetet spelar stor roll, om inte för viljan och beredskapen att ta ett arbete, så i hög grad för möjligheterna att flytta, studera eller långpendla. Sannolikt är detta särskilt tydligt då de intervjuade kommer från en miljö där mera traditionella livsmönster dominerar – de allra flesta är exempelvis gifta eller sammanboende och har barn. Många har villa och några bor på lantgård. I positiv mening kan sägas att de flesta har ett liv utanför arbetet, med vilket yrkeslivet ska sammanjämkas. Det rent ekonomiska beroendet av förvärvsarbete varierar också starkt. En intressant iakttagelse är att flera kvinnor betonat att de sätter mannens (och barnens) karriär framför den egna.

Ovan sagda ska inte tolkas som om kvinnorna värderar arbete lågt. För många har det varit mycket smärtsamt att bli uppsagd från ett arbete som de inte sällan haft i många år och identifierat sig starkt med. Känslor av orättvisa, maktlöshet och kränkning är vanliga. För några har detta inneburit ett incitament att snabbt finna ett nytt jobb, för andra har förlusten paralyserat och lett till ett slags uppgivenhet.

4.2.2. Upplevelser av uppsägning och arbetslöshet

Arbetslösheten i sig har upplevts olika. Skam, passivitet och frustration förekommer ofta, i likhet med vad tidigare studier visat. Särskilt nedbrytande tycks arbetslösheten vara då även mannen är arbetslös och båda ”går hemma”. Flera av de intervjuade uttrycker dock att tiden utan arbete också fört något gott med sig: möjlighet att ta hand om hemmet, vila upp sig efter hårt arbete etc. Men framförallt har arbetslösheten för flera inneburit att en livssituation präglad av dubbelarbete blivit lättare, där ökad tid för barnen värderas särskilt högt. Många av dem som har yngre barn uppger att de skulle vilja arbeta mindre än heltid, vilken inte alltid är möjligt.

Upplevelserna av såväl uppsägning som arbetslöshet tycks påverkas av vilken livsform (i Højrup mening) som personerna socialiserats in i. Såväl de som identifierar sig med lönearbetets som karriäristens livsformer är beroende

av arbetet, inte bara för sin försörjning utan även för sin självbild och sociala identitet. Skillnaden mellan dem är, grovt sett, att lönearbetets livsform innebär att man arbetar för att leva medan karriäristens snarare går ut på att leva för arbetet. Gemensamt är dock att uppsägningen är svår att ta – speciellt om man kan tolka den som en personlig nedvärdering – och att arbetslösheten beskrivs i mörka kulörer.

Som kontrast visar sig de som snarare tillhör den självbestämmande entreprenörens (självständighetens) livsform ha betydligt lättare att hantera uppsägning och arbetslöshet. I vår studie hittar man denna livsform främst hos personer som är uppvuxna och förankrade i bonde- och småföretagarmiljö. På ett praktiskt plan har man ofta gott om alternativ sysselsättning; och även om inte allt man gör bidrar till försörjningen så är även inställningen till pengar en annan: man klarar sig med lite och är stolt över att baka, odla och hushålla. Gränsen mellan arbete och fritid är av tradition oskarp och man har ofta flera arbetsliknande roller.¹²

Tolkat i identitetsteoretiska termer kan man tänka sig att de som hör till den självbestämmande entreprenörens livsform har utvecklat flera delidentiteter än majoriteten av dem som är mer beroende av förvärvsarbete: man är inte bara undersköterska, utan även dotter, syster, maka, mor, bondmora – och kanske hobbyhantverkare vid sidan om. Detta gör att man så att säga har fler ben att stå på än den vars identitet vilar på ett fåtal olika roller.

De personer som har en mera diversifierad identitet – speciellt om de samtidigt ingår i ett tätt socialt nätverk där de har andra roller än att vara anställda – verkar heller inte uppleva lika mycket skam i samband med arbetslösheten. Detta ger ett större handlingsutrymme. Visserligen kan skam i vissa lägen vara en motiverande drivkraft som också skapar social sammanhållning genom att det avvikande skambeläggs, men oftare leder skammen, som är intimt förknippad med social underordning (Starrin, 2000),

¹² Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att studien i mycket liten utsträckning tyder på att det förekommer svartarbete bland de intervjuade kvinnorna. De alternativa sysselsättningar och arbetsliknande roller som nämns i stycket avser huvudsakligen fullt legal, civil verksamhet: penningbesparande bakning och odling för eget bruk, anhörigvård, ömsesidiga tjänster inom familjen (t ex passning av barnbarn) samt ideellt arbete. Byte av tjänster inom ett större socialt nätverk kan eventuellt sägas befinna sig i en skatteteknisk gråzon. Ingenting tyder dock på att någon av kvinnorna har svart inkomst av sådan omfattning att det på något signifikant vis påverkar försörjningen.

till paralyserande passivitet och icke-instrumentell coping (t ex att man undviker att gå ut för att slippa bli sedd av bekanta).

De sociala nätverken är i regel starkast hos dem som bor på landet eller i en liten, landsortsnära tätort, oavsett vilken livsform de står närmast. De är rotade i bygden, får och ger stöd. Hemmet är ofta viktigt. Sysselsättning är sällan ett problem; det finns alltid något att göra på huset, i trädgården, för barnen eller för någon annan i grannskapet. Benägenheten att flytta till jobb är inte så stor, men å andra sidan kan nätverken ge jobb eller underlätta om man vill starta eget.

Såväl livsform som förekomsten av skamgörande tycks även påverka relationerna till arbetsförmedlingen och arbetsmarknadspolitiken.

4.2.3. Kontakter med arbetsförmedlingen

Kontakten med arbetsförmedlingen beskrivs av flertalet påfallande negativt. Till stor del verkar detta bero på orealistiska förväntningar på att man ska få arbete – och hjälp med hela livssituationen – av förmedlingen, snarare än att man själv ska skaffa sig jobb. Sannolikt förstärks de negativa känslorna gentemot ”myndigheterna” av att flertalet blivit av med ett fast och tryggt jobb, ofta inom offentlig sektor. Flera av de intervjuade framför dock mera substantiella klagomål. Ett par har av sina platsförmedlare fått höra att de är för gamla och inte har en chans. Några har blivit direkt oförskämt behandlade. En av de intervjuade blev exempelvis offentligt utskälld av en anställd på förmedlingen, vilket senare ursäktades med att handläggaren hade privata bekymmer. Förekomsten av sådana incidenter är för stor för att kunna förklaras av slumpen och tyder på att kontakten med kunderna inte genomgående hållit den kvalitet som är rimlig att kräva av offentliga myndigheter, även om kritiken måste ställas i relation till den höga arbetsbelastning och svåra uppgift som AMV utsattes för under 90-talets arbetslöshetskris. Det faktum att flera beskriver att besöken på arbetsförmedlingen tagit hoppet om att kunna få arbete ifrån dem är – oavsett orsak – oroande.

Flera av de intervjuade säger att de känner sig ofria eller rent av livegna som arbetslösa. De blir ”hanterade” och tvingas göra saker de upplever som absurda – allt för att inte bli av med a-kasseersättningen. De arbetslösa måste – under hot om avstängning – inställa sig på arbetsförmedlingen med mindre än ett dygns varsel trots att det innebär svårigheter med barnpassning och resor (speciellt om familjen bara har en bil). Särskilt provocerande upplevdes detta av en person som varit med om att arbetsförmedlare glömt bort avtalade tider:

det som för den arbetslöse hade inneburit avstängning och ekonomisk kris hade inga som helst (synliga) konsekvenser för dem som utövar myndighetsmakt.

Bilden av vanmakt inför bidragsgivande myndigheter stämmer med författarnas tidigare iakttagelser, vilka bland annat låg bakom idén till föreliggande studie. Den stämmer dock illa med den officiella bilden att arbetsförmedlingen arbetar kundorienterat, gör upp individuella handlingsplaner tillsammans med de sökande, sätter individen i centrum och främjar ett aktivt, ansvarstagande arbetssökande. Man kan spekulera om det kan vara så att det finns en dubbelhet hos arbetsförmedlingen och kanske även i dess uppdrag. Den aktiva, främjande bilden är tveklöst sann, vilket bekräftas av exempelvis en välbesökt och prisbelönt hemsida, och även av några positiva vittnesmål från kvinnor i föreliggande studie. Samtidigt tycks det dock finnas en annan, parallell inställning, vilken tydligt framträder i uttrycket att den arbetslöse ska ”stå till arbetsmarknadens förfogande”, vilket rent språkligt implicerar ett passivt väntande. Ohövliga, hotfulla standardbrev, som beskrivs av flera intervjuade, tyder också på att den kundorienterade inställningen inte helt genomsyrar organisationen, utan att det även finns en repressiv, patriarkalisk ådra, där den sökande betraktas som ansvarslös och potentiellt fuskande. Sannolikt kan den senare tendensen ha förstärkts av att många arbetsförmedlare själva känt sig maktlösa då de tvingats ”hantera” en svår arbetslöshetskris och enorma mängder arbetslösa med knappa resurser, vilket belystes i en tidigare studie av Svensson (1997).

Även de sökandes orealistiska förväntningar på arbetsförmedlingen kan problematiseras. I jordbruks- och industrisamhällena var det normalt att proletariatet väntade på att någon (som numera betecknas arbetsgivare) skulle ge dem ett arbete eller en uppgift. Arbetsförmedlingarna var arbetarrörelsens försök att göra dessa transaktioner mellan arbetsgivare och arbetstagare mera rättvisa och effektiva, men arbetstagarens i huvudsak passiva roll bestod. Under en lång tid med låg arbetslöshet innebar detta inga problem. Arbetssökande kunde med förtroende vända sig till arbetsförmedlingen och antingen ”få” ett jobb eller få hjälp med en adekvat arbetsmarknadsutbildning. Sannolikt ledde detta till att människor, speciellt i arbetarklassen, vände sig vid att överlåta ansvaret på arbetsförmedlingen – som i sin tur vände sig vid att i princip alltid kunna ”ta hand om” människor. 1990-talets plötsliga massarbetslöshet gjorde att detta system inte längre fungerade, men de mentala bilderna verkar finnas kvar hos bägge parter.

Som motbild mot den övervägande negativa synen på arbetsförmedlingen är det viktigt att påpeka att några intervjuade säger sig ha fått stor hjälp av arbetsförmedlingen. En upplevelse av att den enskilda förmedlaren är personligt engagerad, förstår den sökandes situation och inte är ”oppapå” var väsentlig i dessa fall, liksom även att kontakten resulterat i någon konkret framgång (exempelvis en anställning med förstärkt anställningsstöd).

4.2.4. Aktiverande arbetsmarknadsåtgärder och studier

De aktiverande åtgärderna har överlag inte upplevts som någon större hjälp av de intervjuade, vilket naturligtvis delvis kan bero på besvikelse över att de inte på ett tydligt sätt ledde till jobb. Flera har dock sagt att det var bra att ”komma ut” på någonting istället för att gå hemma, trots att vissa aktiviteter upplevts som meningslösa. Dfbfa, i vilket ungefär hälften av de intervjuade deltagit, beskrivs genomgående som bättre därför att attityden till de arbetslösa varit annorlunda där. För en person tycks dock vantrivsel med arbetsförmedlingens åtgärder ha sporrat till ett aktivt och framgångsrikt jobbsökande. Rent allmänt är det möjligt att åtgärderna i viss mån ökar benägenheten att söka och ta arbeten (när sådana finns att tillgå) genom att deltagande hindrar de arbetslösa från att ta vara på de fördelar som en ”ledighet” innebär. Mot detta talar dock erfarenheterna från andra studier att deltagare i åtgärder söker färre jobb än andra medan de deltar (Ackum Agell, 1996).

Högre studier tycks för de flesta av de intervjuade inte ha varit ett realistiskt alternativ. Ålder, hälsoproblem och bristande studiebegåvning gör att många knappast kommer i fråga för sådana studier, men även andra faktorer spelar sannolikt in. Många av de intervjuade kommer från arbetarklass eller landsbygdsområden där attityderna till studier är tämligen negativa. Incitamenten är också ganska begränsade, inte minst för att det ter sig ekonomiskt riskabelt att ta studielån – vilka dessutom endast i undantagsfall beviljas personer över 45. I något fall är det familjen, speciellt maken, som ställer sig negativ till att hustrun påbörjar en längre utbildning hon själv är lockad av. Många gånger tycks det dock främst handla om att de personliga ambitionerna och drömmarna inte handlar om studier eller karriär, utan snarare om familj, barn, hem – och i flera fall någon form av hantverk.

Kunskapslyftet beskrivs positivt av dem som deltagit, men förefaller varken ha lett till arbete eller högre studier. Snarare har deltagandet handlat om att få lära sig något mera konkret som man är intresserad av, t ex möbelrenovering, få sociala behov tillfredsställda samt – vilket är en avsikt med

satsningen – höja självförtroendet. Steget vidare till reguljära studier tycks dock vara för stort för de allra flesta.

Datakurser har tagits emot mycket olika. För en del har de upplevts som meningslösa, både för att de varit för korta och för att kvinnorna inte alls varit intresserade av data. Andra beskriver datakurserna precis tvärt om, som något roligt och stimulerande, nästan lekfullt. Ingen tycks dock ha fått jobb tack vare en sådan kurs – den enda som arbetade med datorer vid tiden för intervjun hade gått en treårig högskoleutbildning med denna inriktning efter att ha kompletterat sina gymnasiebetyg på Komvux.

4.2.5. Återanställningar och start av egenföretag

Påfallande få har startat eget. Endast en av de personer som djupintervjuats har gjort det, och i hennes fall innebar det att hon tillsammans med en tidigare arbetskamrat tog över en del av den tidigare arbetsgivarens verksamhet. Flera andra beskriver dock att arbetsförmedlingen aktualiserat denna möjlighet, men hindren tycks ofta upplevas som oöverstigliga.

Tack vare det förbättrade arbetsmarknadsläget och inte minst de ökade behoven av vårdpersonal har de flesta – även många av dem som länge varit i rundgång – på senare tid fått jobb (vilket ofta inte syns i graferna, som bara sträcker sig tre år framåt från arbetslöshetens början). Många av dem som sades upp från landstinget fick de facto snabbt nya vårdjobb, ibland i kommunaliserad verksamhet, ofta på samma eller en snarlik befattning jämfört med tidigare. Även om detta i huvudsak var en effekt av konjunkturförändringar och ökade vårdbehov, så har sannolikt personrelaterade faktorer spelat en betydande roll på marginalen. De allra mest motiverade och aktiva har ofta relativt snabbt kunnat få arbete, även om villkoren varit mindre goda (med långa pendlingsavstånd, nattarbete och osäkra anställningsförhållanden). Andra tycks hindras att få arbete av en kombination av låg utbildning, sviktande hälsa samt mindre motivation och/eller möjligheter att studera alternativt ta arbete som innebär långpendling och i övrigt påfrestande villkor.

4.2.6. Handlingsplaner

En central fråga i den kvantitativa delen av studien är i vilket utsträckning de uppsagda haft – samt agerat utifrån – en handlingsplan. Av de svarande i studiens första del, vilka upplevt arbetslöshet, uppgav endast 34 % att de haft en handlingsplan de varit överens med arbetsförmedlingen om, medan 50 % sade att varken de själva eller förmedlingen haft någon plan de varit medvetna

om. 16 % hade haft en egen plan som arbetsförmedlingen ej varit delaktig i medan 1 % hade haft en annan plan än förmedlingen. Detta kan i sig tyckas anmärkningsvärt. Vid kartläggningen av vägarna frågade intervjuaren dessutom för varje åtgärd, arbetslöshetsperiod etc om den ingått i en handlingsplan. Speciellt vad gäller personer i rundgång anser påfallande många att de ej följt någon plan. Även om en viss del av detta kan tänkas förklaras av efterhandskonstruktioner är det sannolikt så att de som haft svårast att finna jobb inte haft en fungerande handlingsplan. Det är dock svårt att veta i vilken grad avsaknaden av plan försvårat en återgång till arbetsmarknaden eftersom det också kan vara så att bra handlingsplaner är svårast att göra för dem som har de minsta chanserna att få jobb.

Under analysen av intervjuerna väcktes tanken att det kanske inte är lika naturligt för alla människor att följa en handlingsplan. Planen är i sig framtidsorienterad, vilket kan tänkas passa människor som tänker linjärt och framtidsinriktat. Några av de intervjuade gör uppenbarligen det: de planerar, längtar efter förändring och vill vidare. Många verkar dock tänka på ett annat sätt; de är mer här-och-nuorienterade. Detta kan göra det svårt att planera. En av de intervjuade berättade exempelvis hur hon blivit av med sin a-kassa medan hon var mammaledig – hon hade helt enkelt inte känt att det var relevant att betala fackavgift när hon var mammaledig.

Det kan vara lätt att slentrianmässigt tolka dessa två förhållningssätt i värderande termer. Att en linjär tidsuppfattning förefaller mer ”modern” eller ”utvecklingsorienterad” behöver dock inte innebära att den är bättre i en djupare mening. Tvärtom är det mycket i materialet som talar för att en ”cyklisk”, här-och-nuorienterad tidsuppfattning har stora fördelar när det gäller att ta vara på möjligheter och anpassa sig till olika situationer, exempelvis arbetslöshet. Motsatsen, att vara framtidsinriktad, förefaller ur ett individperspektiv faktiskt vara mer problematiskt: bakom det planerande och den förändringsvilja som är tydlig hos några kvinnor i studien anar man stark existentiell ångest som även tycks vara kopplad till hälsoproblem.

Exemplet med mamman som inte betalat sin a-kasseavgift får inte heller tolkas som att här-och-nuorienteringen skulle vara ett tecken på bristande intelligens – den intervjuade gör i övrigt snarare intryck av att ha en begåvning över genomsnittet. Snarare är det frågan om en stark prioritering av det närvarande. Reproduktiva värden – familj, barn och hem samt släkt och vänner – sätts högre än ”produktiva”, d v s yrkeskarriär och ekonomisk framgång.

Att göra upp en handlingsplan – och förvänta sig att den sökande sedan

följer den – torde vara ganska oproblematiskt när det gäller dem som är framtidsorienterade. För dem som inte är det, kan dock handlingsplanen kännas meningslös – man tänker ju inte i sådana termer. En kvinna berättar hur hennes handläggare, en kvinna hon beskriver som ”effektiv”, snabbt drog upp linjerna och lockade fram ett godkännande med ett uppfordrande ”ska vi göra så då?” Godkännandet var dock bara på ytan och den intervjuade beskriver hur hon under samtalet med arbetsförmedlaren nästan kände skadeglädje över att hon ”visste” att det aldrig skulle bli som förmedlaren ville. Kanske var detta den vanmäktiges sätt att behålla någon värdighet. Men även om den sökande verkligen är överens med arbetsförmedlingen om sin handlingsplan så kan det tänkas att den i praktiken blir svår att följa för en person som normalt inte brukar följa planer. I vardagen tar nuet – inte minst familjens behov – överhanden och planen blir snabbt överspelad.

Det som sagts ovan är inte skäl nog att döma ut handlingsplaner, men väl att fundera över hur de används. Att göra upp en handlingsplan tillsammans med en person som är ovan vid planer kan skapa struktur och riktning som den här-och-nuorienterade behöver. Till och med om det innebär ett visst tvång. En intervjuad berättar om hur hon i ungdomen fick en ”spark” av en arbetsförmedlare, som hon nu är tacksam över. En annan uttalar sig generellt om att man bör ställa mer krav på arbetslösa, medan en tredje tycker att man kan och bör ställa krav speciellt på ungdomar. Tvång och påtryckningar mot människor har dock alltid negativa aspekter och leder ofta till motstånd – inte sällan dolda sådana – som kan försvåra eller omöjliggöra planens genomförande. För att komma runt dessa svårigheter krävs respekt för individens eget perspektiv samt sannolikt ofta ganska mycket tid och handledning för att en väl förankrad plan ska kunna mogna fram. Under förutsättning att handlingsplaner är förankrade på detta sätt, och sedan kontinuerligt revideras, är de sannolikt utomordentligt effektiva instrument som också öppnar möjligheter till mer långsiktiga lösningar (exempelvis längre utbildning istället för korta vikariat blandade med öppen arbetslöshet).

Att den process det innebär att följa handlingsplanen kan vara problematisk innebär inte heller att det är något absolut hinder för framgång. Författarna tror dock att det i många fall kan krävas ett mer kontinuerligt stöd från exempelvis arbetsförmedlingen – i kombination med respekt för den enskildes prioriteringar – för att de personer som är mer här-och-nuorienterade ska lyckas med sina handlingsplaner.

4.2.7. Vändpunkter?

En annan avsikt med föreliggande studie var att belysa vändpunkter som påverkat vägar. Återigen har analysen försvarats av att den positiva konjunktursvängningen och återanställningarna i vården haft ojämförligt större effekt på gruppnivå än enskilda vändpunkter. Trots detta är det dock möjligt att i åtminstone några fall se tydliga vändpunkter. En yngre kvinna blev ratad av en arbetsgivare för att hon hade småbarn, vilket fick henne att besluta sig för en längre högskoleutbildning. En annan kvinna bestämde sig, såsom tidigare nämnts, av missnöje med arbetsförmedlingens åtgärdsutbud för att till varje pris hitta ett reguljärt jobb, vilket hon också gjorde. För några kvinnor innebar det också ett slags mindre vändpunkt att a-kassedagarna var på väg att ta slut, vilket tvingade dem att ”göra något”. För flera ”vände” dock vägen mer av yttre orsaker: I något fall var det en arbetsförmedlare som grep in och hjälpte kvinnan, som sökt ett stort antal jobb och började känna sig uppgiven, att få arbete med förstärkt anställningsstöd. I ett par fall blev kvinnorna erbjudna jobb genom sina sociala nätverk utan att själva behöva söka. Det finns också exempel på vändpunkter av mera personlig karaktär som sannolikt påverkat vägen, dock på ett indirekt sätt. En kvinna hade träffat en ny man och flyttat till Skaraborg från en annan del av landet, vilket hon upplevde som en ny start i livet. Hon var då fortfarande arbetslös, men upplevde detta annorlunda efter flytten. Slutligen måste nämnas att två kvinnor fick svåra arbetsskador på tillfälliga arbeten, vilket utgjorde ett slags negativa vändpunkter på deras vägar. Materialet är dock för litet för att det ska gå att generalisera utifrån dessa vändpunkter; det rör sig snarare om illustrativa men lösryckta bilder ur verkligheten.

4.2.8. Drivkrafter och motivation

Flertalet av de intervjuade hade arbete vid intervjutillfället. Många var uppenbart stolta över detta och inte minst över att ha lyckats få ett arbete. Tydligtvis har återanställning för många betytt mycket för självkänslan och själva arbetet upplevs i de flesta fall som positivt – utöver att det är nödvändigt för inkomstens skull.

Det är dock värt att notera att flera intervjupersoner har accepterat arbeten som de är överkvalificerade för och som innebär dåliga arbetsvillkor, hellre än att gå arbetslösa. Så långt kan deras agerande sägas stämma med intentionerna i arbetslöshetsförsäkringen. Svaren tyder emellertid på att de också valt bort studier, starta eget och andra alternativ som skulle ha kunnat

vara mera utvecklande. Motivationen för detta har varit att de satt den ekonomiska tryggheten högst, möjligen i kombination med bristande självförtroende och/eller stöd från familjen.

Många intervjuade beskriver en stark drift att kämpa. Två personer med finsk bakgrund nämnde spontant *sisu*¹³ som ett slags förklaring till sitt agerande. Gemensamt för dem tycks vara en stark önskan att klara sig själva. I bakgrunden finns sannolikt såväl moraliska värderingar, skamkänslor som behov av självförverkligande.

För två personer som har arbetsskador tycks arbete närmast vara en rent existentiell fråga (en kamp för värdighet; för psykisk och fysisk överlevnad). En har lönebidrag och en har fått fysiskt lättare arbetsuppgifter hos den tidigare arbetsgivaren. De säger sig arbeta mer än vad deras läkare tillråder. Den ena kvinnan planerar till och med ett slags karriär trots kronisk sjukdom som kan förväntas förvärras med tiden. En tredje person med arbetsskada och ständig värk har – trots en försvårande familjesituation – genomgått en längre högskoleutbildning och har idag ett kvalificerat vikariat. Troligen har dock bilden av kämpande förstärkts genom selektion, eftersom personer som marginaliserats ur arbetsmarknadssynpunkt i hög grad avböjt att delta i djupintervjuerna, i vissa fall med hänvisning till att erfarenheterna är för smärtsamma att tala om.

Ett par av de intervjuade skulle kunna betecknas som klientifierade i förhållande till arbetssökandet. De egna initiativen tycks mycket begränsade och arbetslösheten tillskrivs helt och hållet yttre faktorer, t ex en tidigare chef som inte skrivit tjänstgöringsintyg eller en enskild politiker som ”förstört Sverige”. Sådana yttranden uttrycker sannolikt i huvudsak den egna vanmakten och (ofta reella) bristen på inflytande. Makten, i vilken man inte upplever sig ha del, är så abstrakt och främmande att den personifieras. Det är heller inte alls säkert att denna inställning i realiteten gjort någon skillnad för ”vägen”: de aktuella personerna har sannolikt hämmats även av andra faktorer, såsom relativt hög ålder, låg utbildning och arbetshandikapp. Trots detta har en av dem idag arbete.

Några av de intervjuade hade funnit sig tämligen väl tillrätta med sina liv trots att de vid intervjutillfället inte hade arbete. En kvinna med ett psykiskt funktionshinder var kvar i Dfbfa, där hon trivdes och mårde bra. En annan kvinna med arbetshandikapp, som fram till 1990-talets mitt hade haft en ordinarie anställning, sade sig ha accepterat sin sjukdom och trivdes med ett liv

¹³ finskt låneord som enligt SAOL betyder ”seg kraft o. uthållighet, kampvilja”.

byggt på social samvaro, frivilliginsatser och småskaligt entreprenörskap – även om hon för ekonomins skull hoppades få ett nytt förvärvsarbete när sjukdomen kommit in i en mindre svår fas. Ytterligare en kvinna med svagt självförtroende hade i kunskapslyftet funnit en miljö hon trivdes i och gärna ville fortsätta vara i, inte så mycket för att det kunde leda till jobb som för den bekräftelse och den sociala samvaro hon tyckte sig få. Även om dessa personer bryter mot vad som ur arbetsmarknadspolitisk ståndpunkt anses vara rätt beteende, så förefaller de ur personlig, kanske även hälsomässig, synvinkel ha tillägnat sig lyckade copingstrategier.

Ytterligare några kvinnor i övre medelåldern betraktade sina yrkesliv som i princip avslutade och flera såg fram emot pensioneringen. De tog jobb som erbjöds och tycktes inte helt ha släppt drömmen om det goda arbetet, men ansåg sig vara för gamla för att börja studera eller göra större ansträngningar för att få bättre jobb. En kvinna hade tidigare haft en egen rörelse som hon drivit med stor entusiasm, men var nu nöjd att hon avvecklat den. Mot slutet hade den tagit alltför stor del av hennes energi och även gått ut över familjen. Att hon lade ner rörelsen berodde dock på den ekonomiska krisen i kombination med kraftigt ökade lokalkostnader. Vid intervjutillfället hade hon ett arbete hon tyckte var meningsfullt, men kanske inte riktigt var vad hon skulle önska.

En annan kvinna, som också haft ett kreativt och ansvarsfullt arbete, hade vid intervjutillfället ett jobb hon upplevde som slitsamt, otryggt och föga stimulerande. På grund av ålder och familjesituation såg hon dock inga realistiska möjligheter att hitta något annat utan tänkte fortsätta med det arbete hon hade så länge hon fick och orkade. En tredje kvinna var glad att hon blivit arbetslös, trots att hon trivts i det gamla jobbet. Det hade givit henne möjlighet att göra något annat, och vid intervjutillfället hade hon ett deltidsvikariat, vilket passade henne och hennes familj ganska bra. Men om hon hade varit yngre, sade hon, hade hon nog velat göra något annat, kanske läsa till sjuksköterska eller datakonsult.

En fjärde kvinna hade haft förhoppningar om att det hon gjorde under ett Alu skulle kunna leda till ett intressant arbete, men förhoppningarna hade grusats och vid intervjutillfället var hon arbetslös. Några större möjligheter att få arbete såg hon inte utan hon verkade snarast längta efter den frihet som pensioneringen skulle innebära. Slutligen var det en kvinna som vid intervjutillfället hade timarbete (s k inringning), och som räknade med att

fortsätta ha ströjobb fram till pensioneringen, vilket passade henne bra eftersom det gav henne mer tid för barnbarn och hemarbete.

Det som beskrivits ovan, och som skulle kunna kallas olika varianter av försvagad arbetsmarknadsanknytning, har givits stor plats eftersom det lätt upplevs som problematiskt i kontakten med arbetsförmedlingen. Det stora flertalet av de intervjuade var dock fortfarande starkt förankrade på arbetsmarknaden: de ville arbeta, arbetet betydde mycket för dem och de hade i de flesta fall också arbete vid intervjutillfället. Med undantag för ett par kvinnor, som prioriterade arbetet före andra delar av livet, var dock alla intervjuade tydliga med att de ville att arbetet skulle vara sådant att det gav utrymme för annat i livet.

4.2.9. Privatliv och förvärvsarbete

Familjen – inte minst barnen – var mycket viktiga för kvinnorna. Några nämnde också praktiska saker, såsom hus, trädgård och hobbyer. För ett par kvinnor, som valt att studera och satsa på yrkeslivet, var detta klart problematiskt. De kände att de försummade sina barn och hade svårt att få tiden att räcka till. De var dessutom mycket beroende av praktisk hjälp från sina män och föräldrar. En annan kvinna, som nämnts ovan, hade av liknande skäl svårt att bestämma sig för om hon skulle påbörja en utbildning eller inte.

Kvinnorna försökte hitta ett slags balans mellan arbete och privatliv. Att inte satsa på utbildning och karriär, utan ta de arbeten som erbjuds i grannskapet, var det dominerande mönstret i denna grupp (vilket naturligtvis också beror på att intervjupersonerna till större delen rekryterats bland kvinnor som haft denna typ av jobb innan arbetslöshetskrisen). Ofta handlade det om arbeten som kan ses som en professionaliserad förlängning av det landsbygdens kvinnor traditionellt arbetat med: omsorg, matlagning och försäljning av dagligvaror. Det är tänkbart att arbetenas karaktär minskar spänningarna mellan arbete och privatliv. Ett annat sätt att få livet att ”gå ihop” var att arbeta deltid eller natt, vilket ger större möjlighet att även finnas till hands för familjen.

I huvudsak tycktes kvinnorna uppleva sina privatliv som positiva, även om dubbelarbetet kunde vara påfrestande. För några var dock kraven från familj och nätverk så stora att de innebar verkliga problem. Flera av de intervjuade hade under kortare eller längre perioder fått ta hand om sjuka anhöriga, samt i ett par fall även ”ta ansvar för” syskon med sociala problem. En av de intervjuade kände sig utbränd och var utsatt för ständiga krav på sig att ställa upp mer och mer, trots egna hälsoproblem. En annan gick med ständig

oro för en sjuk förälder. Stödet från familjerna, särskilt männen, när det gällde att satsa på yrkeslivet hade heller inte alltid varit det bästa: en kvinna hade av sin man fått höra att studier för hennes del skulle vara att ”elda för kråkorna” och en annan hade fått i princip samma budskap. Ytterligare en hade ständigt dåligt samvete för att hon hade arbete medan mannen var arbetslös.

I motsats till detta beskrev några av de intervjuade ett mycket starkt stöd från sina makar. Särskilt gällde detta kvinnor som under perioder satsat mycket på studier, förvärvsarbete eller egenföretagande, samt de som haft särskilda svårigheter t ex med sjukdom. I några fall hade stödet främst varit praktiskt – mannen hade exempelvis tagit huvudansvaret för hem och familj. De som haft egen rörelse hade också fått viss praktisk hjälp i arbetet av sina män. För andra hade stödet framförallt varit av emotionell natur. En fackligt aktiv man engagerade sig exempelvis starkt för att få hustruns arbetsskada godkänd. Flera andra kvinnor sade att deras män varit deras huvudsakliga stöd under arbetslösheten.

Oavsett graden av krav eller stöd från familj och socialt nätverk är det ändå ett uppenbart faktum att dubbelarbete – samt önskan att ha ett liv utanför jobbet – är mycket viktiga faktorer när det gäller att välja arbete och karriärväg för kvinnorna. Långpendling skulle för de flesta kvinnor göra livssituationen ohållbar – de har redan svårt att få tiden att räcka till. Alla har inte ens daglig tillgång till bil. Flytt är för flertalet knappast heller att tänka på – kvinnorna känner att de skulle ryckas upp med rötterna ur den miljö de är väl förankrade i. De skulle förlora stora delar av sina nätverk, komma ifrån föräldrar som ger eller behöver stöd, och männen skulle ha svårt att finna nya arbeten.

Ur försörjningssynpunkt skulle de flesta, men långt ifrån alla, av de intervjuade kvinnorna behöva arbeta heltid. Själva vill de dock i regel arbeta deltid; ett par uttrycker direkt att de skulle vilja gå ner i arbetstid för att få mer tid till barnen. Kvinnornas önskemål står här i uppenbar kontrast till de politiskt uttalade ambitionerna – oftast motiverade med jämställdhetsskäl – att ta bort deltidsarbetena från vård och omsorg.

För de yngre och medelålders kvinnorna kretsar mycket kring barnen. Ett par av de intervjuade sade att inflexibla regler för barnomsorgen varit ett hinder för dem, inte minst när det gäller att snabbt ta kortare arbeten. Till och med att gå på möten hos arbetsförmedlingen har varit besvärligt i brist på barnomsorgsplatser. För de flesta är det dock den egna tiden med barnen som är viktigast. Det räcker inte med en fungerande barnomsorg – man vill själv inte ”missa” barnens första år och vill dessutom kunna erbjuda dem en, som man själv

anser, bra uppväxt. En av de intervjuade betonar mycket starkt att hon anser att även en person som deltar i arbetsmarknadsåtgärder eller får arbete med anställningsstöd borde få gå ner i arbetstid medan barnen är små.

Kvinnornas vägar och livssituationer har varit mycket olika, men en sak framträder mycket tydligt i materialet: Även om förvärvsarbete är viktigt för de flesta av de intervjuade, så är de inte beredda att ge upp hela sina nuvarande liv för ett arbete. Och ju äldre människor blir, desto svårare har de att ge upp det de byggt upp och rota sig i nya miljöer.

4.2.10. Sammanfattning av diskussionen

Sammanfattningsvis ger analysen vid handen att det finns en rad förhållanden i de undersökta kvinnornas liv som arbetsmarknadspolitiken inte fullt ut tar hänsyn till. Trots detta, och trots en ofta relativt negativ bild av arbetsmarknadspolitiken, har många av kvinnorna lyckats hitta sätt att hantera sin egen arbetslöshet – i vissa fall till och med kunnat göra någonting positivt av den. Särskilt gäller detta kvinnor som representerar den självbestämmande entreprenörens livsform, i vårt material ofta personer rotade i landsbygden. I hur hög grad arbetsmarknadspolitiken ska ta hänsyn till de förhållanden kvinnorna lever under är ytterst en fråga för politiska beslut, men oavsett hur man ser på det torde okunskap om arbetslösa kvinnors villkor göra att insatta åtgärder blir mindre humana och mindre effektiva. I detta finns också en viktig genderaspekt eftersom det förefaller som om politiken (liksom forskningen) i hög grad utformas med hänsyn till tätortsboende mäns levnadsförhållanden och att kvinnors erfarenheter inte tas tillvara fullt ut.

5. Referenser

Ackum Agell S (1996) *Arbetslösas sökaktivitet*. FIEF Reprint Series No. 106 (särtryck ur Aktiv arbetsmarknadspolitik, SOU 1996:34). FIEF, Stockholm.

Atkinson AB & J Micklewright (1991) "Unemployment Compensation and Labor Market Transition: A Critical Review." *Journal of Economic Literature* **29**:1679-1727.

Amundson NE & WA Borgen (1987) "Coping with unemployment: What helps and what hinders." *Journal of Employment Counseling* **24**:97-106.

Archer J & V Rhodes (1987) "Bereavement and reactions to job loss: A comparative review." *British Journal of Social Psychology* **3**:211-224.

Bach HB, J Aggergaard Larsen & A Rosdahl (1998) *Langtidsledige i tre kommuner. Hovedresultater fra en spørgeskemaundersøgelse og kvalitative interview blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere*. 98:9. Socialforskningsinstituttet, København.

Berg JO, red. (1997) *Förnyare, Frustrerade, och Fria agenter*. City University Press, Stockholm.

Bolinder M (1999) "Sökbeteendets betydelse för att hitta ett jobb." *Arbetsmarknad & Arbetsliv* **5**(1):45-62.

Brenner SO & L Levi (1987) "Long-Term Unemployment among Women in Sweden." *Social Science and Medicine* **25**(2):153-161.

Carling K & K Richardson (2001) *En jämförelse av arbetsmarknadsprogrammets effekt på återanställningssannolikheten*. Forskningsrapport 2001:2. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Uppsala.

Claussen B, A Bjørndal & PF Hjort (1993) "Health and re-employment in a two year follow up of long term unemployed." *Journal of Epidemiology and Community Health* **47**:14-18.

Davies K & J Esseveld (1988) *Att hoppa hage i den svenska arbetsmarknaden. En studie av arbetslösa fabrikskvinnor*. Tema Nova, Rabén & Sjögren, Simrishamn.

Dooley D, J Fielding, L Levi (1996) "Health and unemployment." *Annual Review of Public Health* **17**:449-65.

Eisenberg P & PF Lazarsfeld (1938) "The psychological effects of unemployment." *Psychological Bulletin* **35**:358-390.

Forsberg G (1989) *Industriomvandling och könsstruktur. Fallstudier på fyra lokala arbetsmarknader*. Geografiska Regionstudier, nr. 20. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala.

Forsberg G (1998) "Framtidens arbetsmarknad och kvinnorna – vilka lärdomar kan vi dra av tidigare strukturomvandlingar?" I: B Furåker & M Blomsterberg (red.) *Kan arbetslinjen överleva på morgondagens arbetsmarknad?* Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm.

Forslund A (1997) "Direkta undanträngningseffekter av arbetsmarknadspolitiska åtgärder." Bilaga till: *Undanträngningseffekter på arbetsmarknaden*. Rapport 1996/97:2. Riksdagens revisorer, Stockholm.

Frese M. (1987) "Alleviating depression in the unemployed: adequate financial support, hope and early retirement." *Social Science & Medicine* **25**(2):213-215.

Fryer D & R Fagan (1993) "Coping with unemployment." *International Journal of Political Economy* fall:96-121.

Glaser BG (1978) *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. University of California, San Francisco.

Glaser B & AL Strauss (1967) *Discovery of grounded theory*. Aldine, New York.

Graetz B (1993) "Health consequences of employment and unemployment: Longitudinal evidence for young men and women." *Social Science and Medicine* **36**(6):715-724.

Grossi G (1999a) *The stress of unemployment : coping patterns, psychological and physiological responses and implications for health*. Diss: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Grossi G (1999b) "Coping and emotional distress in a sample of Swedish unemployed." *Scandinavian Journal of Psychology* **40**(3):157-65.

Hagström T (1988) *Arbetslösas beredskap inför arbetslivet*. Diss: Stockholms universitet, pedagogiska institutionen, Stockholm.

Hallsten, L (1995) *Psykisk ohälsa vid arbetslöshet: Orsak eller effekt? Välbefinnande bland anställda vid Skolöverstyrelsen och länskolnämnderna före, under och ett år efter avvecklingen*. *Arbete och hälsa* 1995:15. Arbetslivsinstitutet, Solna.

Hallsten, L (1997) *Arbetslöshet och psykisk ohälsa 1980-1996 – en meta-analys*. *Arbete och hälsa* 1997:28. Arbetslivsinstitutet, Solna.

Hallström NE (1998) *Arbete eller bidrag. En attitydundersökning bland ungdomar och ledande kommunalpolitiker*. Rapport 1998:2. Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier, Linköping.

Hamilton VL, WS Hoffman, LB Clifford & D Rauma (1993) "Unemployment, distress and coping: A panel of autoworkers." *Journal of Personality and Social Psychology* **65**:234-247.

Hammarström A & U Janlert (1997) "Nervous and depressive symptoms in a longitudinal study of youth unemployment – selection or exposure?" *Journal of Adolescence* **20**(3):293-405.

Hayes J & P Nutman (1981) *Understanding the unemployed. The psychological effects of unemployment*. Tavistock Publications, London and New York.

Hepworth SJ (1980) "Moderating factors of the psychological impact of unemployment." *Journal of Occupational Psychology* **53**:139-145.

Heubeck BG, B Tausch & B Meyer (1995) "Models of responsibility and depression in unemployed young males and females." *Journal of Community and Applied Social Psychology* **5**:291-309.

Håkansson K (2001) *Språngbräda eller segmentering? En longitudinell studie av tidsbegränsat anställda*. Forskningsrapport 2001:1. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Uppsala.

Højrup T (1984) "Begrebet livsform. En formspecificerende analyse måde anvendt på nutidlige vesteuropæiske samfund." *Forntid og nutid* **2**:194-218.

Jahoda M (1979) "The Impact of Unemployment in the 1930s and the 1970s." *Bulletin of the British Psychology Society* **32**: 309-314.

Janlert U (1997) "Unemployment as a disease and diseases of the unemployed." *Scandinavian Journal of Work Environment and Health* **23**(Suppl.3):79-83.

Joelsson L & L Wahlquist (1987) "The psychological meaning of job insecurity and job loss: Results of a longitudinal study." *Social Science and Medicine* **25**:179-182.

Jones LP (1989) "A typology of adaptations to unemployment." *Journal of Employment Counseling* **26**(2):50-59.

Kasl SV, S Gore & S Cobb (1975) "The experience of losing a job: Reported changes in health, symptoms and illness behavior." *Psychosomatic Medicine* **37**(2):106-122.

Kessler RS, JB Turner & JS House (1989) "Unemployment, reemployment and emotional functioning in a community sample." *American Sociological Review* **54**:648-657.

Krantz G, PO Östergren (2000) "Common symptoms in middle aged women: their relation to employment status, psychosocial work conditions and social support in a Swedish setting." *Journal of Epidemiology and Community Health* **54**(3):192-199.

Kvale S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund..

Lazarus RS (1993) "Coping Theory and Research: Past, Present and Future." *Psychosomatic Medicine* **55**:234-247.

Lazarus RS, & S Folkman (1984) *Stress, appraisal and coping*. Springer Verlag, New York.

Leana CR & DC Feldman (1990) "Individual responses to job loss: Empirical findings from two field studies." *Human relations* **43**(11):1155-1181.

Leana CR & DC Feldman (1991) "Gender differences in response to unemployment." *Journal of Vocational Behavior* **38**:65-77.

Leana CR & DC Feldman (1995) "Finding new jobs after a plant closing: Antecedents and outcomes of the occurrence and quality of reemployment." *Human Relations* **48**(12):1381-1401.

Malen EA & LK Stroh (1998) "The influence of gender on job loss coping behavior among unemployed managers." *Journal of Employment Counseling* **35**(1):29-36.

Nordenmark M (1995) "'Kvinnlig' och 'Manlig' arbetslöshet. Upplever kvinnor och män arbetslöshet på skilda sätt?" *Arbetsliv och arbetsmarknad* **1**:31-43.

Nordenmark M (1999) *Unemployment, employment commitment and well-being : the psychosocial meaning of (un)employment among women and men*. Diss: Umeå universitet, Umeå.

Ohlsson R & J Olofsson (1998) *Arbetslöshetens dilemma – motsättningar och samförstånd i svensk arbetslöshetsdebatt under två hundra år*. SNS Förlag, Stockholm.

Pearlin LI & C Schooler (1978) "The structure of coping." *Journal of Health and Social Behavior* **19**:2-21.

"Pilgrim Trust. Men Without Work." (1938) Cambridge University Press, Cambridge (citerad i Fryer & Fagan, 1993).

Probst TM (2000) "Wedded to the job: Moderating effects of job involvement on the consequences of job insecurity." *Journal of Occupational Health Psychology* **5**(1):63-73.

Riksdagens revisorer (1997) *Undanträngningseffekter på arbetsmarknaden*. Rapport 1996/97:2. Riksdagens revisorer, Stockholm.

Rosenfield S (1989) "The effects of women's employment: Personal control and sex differences in mental health." *Journal of Health and Social Behavior* **30**:77-91.

Schaufeli WB & N Vanperen (1993) "Success and failure in the labour market." *Journal of Organizational Behavior* **14**:559-572.

Smári J, E Arason, H Hafsteinsson & S Ingimarsson (1997) "Unemployment, coping and psychological distress." *Scandinavian Journal of Psychology* **38**:151-156.

Starrin B & LR Jönsson (1998) "Ekonomisk påfrestning, skamgörande erfarenheter och ohälsa under arbetslöshet." *Arbetsmarknad & Arbetsliv* **4**(2):91-108.

Starrin B & G Larsson, (1987) "Coping with unemployment: A contribution to the understanding of women's unemployment." *Social Science and Medicine* **2**,221-228.

Starrin B, G Larsson, L Dahlgren & S Styrborn (1998) *Från upptäckt till presentation. Om kvalitativ metod och teorigenerering på empirisk grund.* Studentlitteratur, Lund.

Starrin B (2000) *Skammen, självet och den sociala underordningen.* Manuskript.

Stokes G & R Cochrane (1984) "A study of the psychological effects of redundancy and unemployment." *Journal of Occupational Psychology* 4:309-322.

Svart på vitt. Personliga berättelser om hur det är. (1997) Rapport 1997:9. Länsstyrelsen i Värmland, Karlstad.

Svensson I (1997) *I massarbetslöshetens fotspår. En redogörelse för en serie djupintervjuer med arbetsökande och arbetsförmedlare.* Arbetsförmedlingen Vård Undervisning, Göteborg.

Svensson I & H Westerlund (2001) *Kvinnors erfarenheter av 90-talets uppsägningar och arbetslöshet. En intervjustudier med korttidsutbildade kvinnor i ett landsbygds-län.* Stressforskningsrapporter nr. 294. Institutet för psykosocial medicin, Stockholm.

Thoits PA (1986) "Multiple identities: Examining gender and marital status differences in distress." *American Sociological Review* 51:259-272.

Thomsson H & L Hoflund (2000) *Vem ska hjälpa vem? En kritisk analys av arbetsmarknadspolitiska insatser riktade till kvinnor med invandrabakgrund.* Forskningsrapport 2000:9. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Uppsala.

Thoursie A (1997) "Kvinnors och mäns vägar ut ur arbetslösheten – likheter och skillnader." I: I Persson & E Wadensjö (red.) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden.* SOU 1997:137. Fritze, Stockholm.

Vinokur A & RD Caplan (1986) "Cognitive and affective components of life events: their relations and effects on well-being." *American Journal of Community Psychology* **14**(4):351-70.

Waldron I, J Herold, D Dunn & R Staum (1982) "Reciprocal effects of health and labour force participation among women: Evidence from two longitudinal studies." *Journal of Occupational Medicine* **24**:126-132.

Wanberg CR (1995) "A longitudinal study of the effects of unemployment and quality of reemployment." *Journal of Occupational Behavior* **46**(1):40-54.

Wanberg CR (1997) "Antecedents and outcomes of coping behaviors among unemployed and reemployed individuals." *Journal of Applied Psychology* **5**:731-744.

Warr PB & P Jackson (1984) "Men without jobs: Some correlates of age and length of unemployment." *Journal of Occupational Psychology* **57**:77-85.

Warr P & P Jackson (1985) "Factors influencing the psychological impact of prolonged unemployment and of re-employment." *Psychological Medicine* **15**:795-807.

Warr P & P Jackson (1987) "Adapting to the unemployment role: A longitudinal investigation." *Social Science and Medicine* **25**(11):1219-1224.

Westerlund H (2000) "On Empowerment and Health Effects of Temporary Alternative Employment." I: K Isaksson, C Hogstedt, C Eriksson & T Theorell (red.) *Health Effects of the New Labour Market*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York: 61-74.

Westerlund H (2001) *Aktiverande åtgärder och aktiva initiativ – två motpoler i svensk arbetsmarknadspolitisk praktik?* Manuskript.

Westerlund H & A Bergström (1998) *Det finns bruk för alla – empowerment i praktiken?* Arbetslivsrapport 1998:16. Arbetslivsinstitutet, Solna.

Westerlund H, T Theorell & A Bergström (2001) "Psychophysiological effects of temporary alternative employment." *Social Science & Medicine*, **52**(3):75-85.

White M, D Gallie, Y Cheng & M Tomlinson (1994) "Job Search Effort and Motivation in Unemployment." *I: M White (red.) Unemployment Public Policy and the Changing Labour Market*. Policy Studies Institute, London.

Widerstedt B (2000) *Det finns bruk för alla – en arbetsmarknadspolitisk effektstudie*. Institutionen för nationalekonomi, Umeå universitet, Umeå.

Winefield AH & M Tiggermann (1994) "Affective reactions to employment and unemployment as a function of prior expectations and motivation." *Psychological Reports* **75**:243-247.

Winefield AH, HR Winefield, M Tiggermann & RD Goldney (1991) "A longitudinal study of the psychological effects of unemployment and unsatisfactory employment on young adults." *Journal of Applied Psychology* **76**(3):424-431.

Appendix: Grafiska framställningar

